

ZO ŠTUDENTSKEJ VEDECKEJ ČINNOSTI

Reflexia vybraných alternatívnych postojov ku konzumnej kultúre

Igor Petrikovič

Abstrakt

Cieľom príspevku je identifikovať základné prvky konzumnej kultúry, vymedziť voči nim alternatívne postoje, životné štýly a stratégie a systematizovať nadobudnuté poznatky do zjednodušeného modelu alternatívnych postojov ku konzumnej kultúre. Prvá kapitola sa v stručnosti venuje analýze konzumnej kultúry a mechanizmom jej fungovania. Nasledujúcich šesť kapitol sa zameriava na deskripciu vybraných alternatívnych postojov, ktoré priraduje k jednotlivým zložkám konzumnej kultúry. Príspevok vyúsťuje do širšej spoločenskovednej reflexie a formulácie konkrétnych záverov a odporúčaní.

Kľúčové slová

konzumná kultúra, ne-rast, permakultúra, DIY kultúra, LETS, dobrovoľná skromnosť, alternatívny hedonizmus, freeganizmus, spoločná spotreba, culture jamming

1. KONZUMNÁ KULTÚRA, JEJ PRVKY A FUNGOVANIE

V našej práci vychádzame z premisy, že teoretické uchopenie akejkoľvek alternatívy sa nezaobíde bez pochopenia referenčného systému, ku ktorému sa daná alternatíva vzťahuje. V tomto prípade je referenčným systémom konzumná kultúra, preto najskôr identifikujeme základné prvky konzumnej kultúry a vzťahy medzi nimi a až následne k nim priradíme vybrané alternatívy.

Každá kultúra je zo svoje podstaty tvorená človekom. Z toho môžeme logicky odvodiť, že konzumná kultúra je tvorená človekom ako konzumentom (spotrebiteľom). Takisto môžeme odvodiť, že určujúcou činnosťou konzumnej kultúry je konzum (spotreba). Konzumnú kultúru však podľa nášho názoru nemôžeme redukovať len na konzumenta a jeho konzum. Za aktéra konzumnej kultúry nepovažujeme iba človeka ako spotrebiteľa (aj s jeho potrebami a hodnotami), ale tiež firmy a organizácie. Určujúcou činnosťou konzumnej kultúry nie je podľa nás iba konzum, ale tiež výroba produktov, poskytovanie služieb, obchod, marketing a reklama a v neposlednom rade platená práca.

Ďalej zastávame názor, že medzi uvedenými základnými prvkami konzumnej kultúry existuje celý rad súvzťažností, ktoré vytvárajú dobre fungujúci mechanizmus. V zjednodušenej podobe ho ilustrujú tmavomodré polia a šípky na obrázku č. 1 v siedmej kapitole (abstrahujeme teraz od zelených políčok, ktorým sa budeme venovať neskôr). Ekonomika orientovaná na rast a kvantifikovaná ukazovateľom HDP stimuluje firmy a podnikateľské subjekty k zvyšovaniu výroby a ob-

jemu poskytovaných služieb, a tým aj k zvyšovaniu ziskov. Ich produkty sa prostredníctvom peňažných obchodných transakcií dostávajú ku konzumentom, ktorí si na ich kúpu zarábajú prácou, čím zároveň prispievajú k tvorbe hospodárskeho rastu. Na zvyšovanie odbytu využívajú firmy široký diapazón marketingových nástrojov vrátane reklamy. Marketingovou komunikáciou pritom nepropagujú len svoje výrobky a služby, ale tiež ovplyvňujú či doslova „vyrábajú“ potreby a do značnej miery aj hodnoty konzumentov. Podľa našej mienky sú nimi najmä egoizmus, súperenie, individualizmus, koncentrácia prevažne na materiálne hodnoty a koristnícky prístup k využívaniu prírodných zdrojov. Vzťah medzi spotrebiteľmi a výrobcami však nie je jednostranný. Potreby konzumentov a spotrebiteľský dopyt determinujú ponuku produktov, ktoré výrobcovia prispôsobujú spotrebiteľským nárokom a preferenciám. Uspokojovaním stupňujúcich sa potrieb konzumentov dochádza k samotnej spotrebe. Tá svojimi parametrami vzhľadom na obmedzené prírodné zdroje nadobúda atribúty nadmerného konzumu, ktorý spoluvytvára prevažujúci životný štýl konzumnej kultúry – konzumizmus. Zvyšujúca sa spotreba akceleruje hospodársky rast a opísaný kolobeh môže pokračovať ďalej v ešte rýchlejšom tempe.

Je evidentné, že takýto mechanizmus môže fungovať iba v rámci kapitalistického spoločensko-ekonomického systému. To všetko nás vedie k záveru, že konzumná kultúra je dominantnou kultúrou kapitalistickej spoločnosti. Konzumu ako takému nemožno uprieť príťažlivosť, vďaka ktorej ovplyvňuje takmer každú sféru ľudskej činnosti. Na mieste je teda otázka, či má vôbec konzumná kultúra alternatívu. Mnohí spoločenskovední myslitelia sú presvedčení, že nemá. Francúzsky filozof a sociológ Gilles Lipovetsky dokonca tvrdí, že „je nutné si priznať úplne jednoznačne, že hyperkonzumná spoločnosť predstavuje našu jedinú budúcnosť a nič nezadrží expanziu platenej potreby do oblasti všetkých aktivít. Ekonomická a sociálna politika sa môžu pripadať prípadu líšiť, avšak ku hyperkonzumnej spoločnosti v tejto chvíli neexistuje žiadna alternatíva.“¹

S týmto názorom si dovoľíme nesúhlasiť. V ďalších kapitolách ukážeme, že existuje široké spektrum alternatívnych postojov ku konzumnej kultúre a jej jednotlivým zložkám. Postupne budeme prezentovať alternatívy k hospodárskemu rastu a HDP, alternatívy ku korporátnej výrobe, službám a obchodu, alternatívy k nadmernému konzumu a tiež alternatívy k reklame a platenej práci. Získané poznatky nakoniec systematizujeme do simplifikovaného modelu alternatívnych postojov ku konzumnej kultúre.

2. ALTERNATÍVY K HOSPODÁRSKEMU RASTU A HDP

Kapitolu o alternatívach k hospodárskemu rastu začneme trochu netradične bonmotom amerického ekonóma Kennetha Bouldinga, na ktorého sa odvoláva aj jeden z hlavných predstaviteľov koncepcie ne-nerastu Serge Latouche: „*Ten, kto si myslí, že vo svete s obmedzenými zdrojmi je možný nekonečný rast, je buď blázon, alebo ekonóm.*“²

2.1 Ne-rast ako alternatíva hospodárskeho rastu

V prvej kapitole sme sa zmienili o mimoriadnom význame, ktorý má pre konzumnú kultúru hospodársky rast. Koncept ekonomiky postavenej na zvyšovaní rastu vyhlasujú jeho zástancovia nielen za racionálny, ale i jediný možný a správny. Ukazovateľ HDP ako vlajková loď tohto konceptu má však v sebe implicitne zabudovaných množstvo absurdít.

Uvedieme konkrétny príklad od českého sociológa Jana Kellera: „*Ekonomický rast poškodzuje prírodu a ak nechceme žiť v úplne zdevastovanom prostredí, potom musíme neustále zvy-*

¹ LIPOVETSKÝ, G. *Paradoxní štěstí: Esej o hyperkonzumní společnosti*, 2006, s. 376.

² LATOUCHE, S. 2012. *Malé pojednání o poklidném nerůstu*, 2012, s. 22.

šovať podiel novovytvoreného bohatstva, ktoré musí byť venované na zahľadzovanie škôd spôsobených práve ekonomickým rastom. Vrcholom nezmyselnosti je, že tak páchanie škôd na prírode, ako aj ich náprava sú evidované v kolónke nárast nášho bohatstva.³ Problém je v tom, že rast spôsobuje vynútené výdavky a dochádza k tzv. efektu zdvojených okien. Predstavme si, že bývame v blízkosti letiska, ktoré zdvojnásobilo počet letov. Na dvojnásobne vyšší hluk zareagujeme tým, že si kúpime zdvojené okenice. Zvýšený počet letov rovnako ako naše zvýšené výdavky sa započítajú do rastu HDP. Náš blahobyť sa tým ale nijako nezvýšil.

Nemenej absurdné je, že koncept, ktorý sa tvári ako prísne racionálna veda, nadobúda podobu kultu. Len máločo je v súčasnej kapitalistickej spoločnosti uctievané a adorované viac ako hospodársky rast. Už samotné slovo pôsobí ako zaklínadlo s hypnotickým účinkom na obecnosť. Ako vieme z antropológie, každý kult má aj posvätný symbol. Kult hospodárskeho rastu v tomto smere nie je žiadnou výnimkou. Má svoj monumentálny totem, ktorý dominuje celej spoločnosti rovnako ako socha Ježiša Krista mestu Rio de Janeiro – je ním už niekoľkokrát spomínaný hrubý domáci produkt.

Prirovnanie hospodárskeho rastu a HDP k náboženstvu neuvádzame náhodou. Teoretická koncepciu *de-growth* totiž takúto deifikáciu rastu zásadne odmieta. Jeden z jej hlavných predstaviteľov, francúzsky ekonóm a filozof Serge Latouche preto používa aj termín *a-growth*, kde predpone „a“ prináleží rovnaká funkcia ako pri slove a-teizmus. Je teda zrejmé, že stúpenci ne-rastu neveria vo všemocný ekonomický rast. Katalánsky environmentalista Giorgos Kallis, taliansky ekonóm Federico Demaria a ďalší talianski ekonómi Giacomo D'Alisa hovoria dokonca o „dekolonizácii verejnej debaty“ od nadvlády ekonomického naratívu.⁴

Koncepcia ne-rastu sa však neobmedzuje len na kritiku HDP. Asociácia Research & Degrowth definuje udržateľný ne-rast ako „znižovanie výroby a spotreby, ktoré zvyšuje blahobyť ľudí a zároveň zlepšuje ekologické podmienky a podporuje rovnosť na planéte. Je to výzva pre budúcnosť, v ktorej spoločnosti žijú v otvorených miestnych ekonomikách v rámci svojich ekologických prostriedkov a zdrojov, ktoré budú rovnomernejšie rozdeľované a distribuované prostredníctvom nových foriem demokratických inštitúcií.“⁵

Pojem ne-rast pochádza z francúzskeho *décroissance*. V spoločenskom diskurze sa objavuje od 70. rokov minulého storočia, ako prvý ho použil francúzsky intelektuál André Gorz v roku 1972. Podnetom pre vznik tohto názorového prúdu boli práce významného rumunského ekonóma Nicholasa Georgescu-Roegeny, zakladateľa tzv. bioekonomie, ale aj známa správa Rímskeho klubu Medze rastu (*The Limits of Growth*) takisto z roku 1972. Ako ďalej uvádza Serge Latouche, na formovaní myšlienkových koncepcií ne-rastu sa podieľali aj ďalší myslitelia ako François Partant, Jacques Ellul, Bernard Charbonneau a predovšetkým grécky filozof Cornelius Castoriadis a rakúsky filozof a teológ Ivan Illich. Rozdiel medzi ekonomikou zameranou na rast a ne-rast metaforicky vystihol Kenneth Boulding. Prvú menovanú označil za „kovbojskú ekonomiku“, v rámci ktorej maximalizácia spotreby spočíva v predátorskom drancovaní prírodných zdrojov. Oproti nej stojí koncept „kozmonautickej ekonomiky“, ktorá vníma Zem ako jedinečnú kozmickú loď bez neobmedzených zdrojov, ktorá tu nie je nato, aby sa z nej donekonečna len čerpalo.⁶

³ Web (1)

⁴ D'ALISA, G. – DEMARIA, F. – KALLIS, F. 2014. *Degrowth : A Vocabulary for a New Era*, 2014, s. 3

⁵ Web (2)

⁶ LATOUCHE, S. 2012. *Malé pojednání o poklidném nerůstu*, 2012, s. 22 – 24.

Podme sa však pozrieť, ako by sa mala teória ne-rastu preniesť do praxe. Opäť budeme vychádzať z Latouchea, ktorý sformuloval 8 vzájomne previazaných cieľov nazvaných „kolobeh pokojného ne-rastu“:⁷

- 1) *Prehodnotenie hodnôt.* Latouche stavia proti sebe hodnoty súčasnej konzumnej spoločnosti a hodnoty spoločnosti ne-rastu, ktoré by ich mali nahradiť. „Altruizmus by mal prevládať nad egoizmom, spolupráca nad bezhraničným súperením, potešenie z voľného času a étos hry nad posadnutosťou prácou, spoločenský život nad neobmedzenou spotrebou, miestne nad globálnym, autonómia nad heteronómiou, potešenie z pekného diela nad výkonnosťou zameranou na produkciu, rozumnosť nad racionálnosťou, vzťahy nad materiálnymi hodnotami.“⁸ Okrem toho by snaha o nadvládu nad prírodou mala vystriedať snaha o harmonické začlenenie do prírody. Princíp predátora, ktorý si z prírody len berie, by mal byť nahradený princípom záhradníka, ktorý sa o prírodu stará. Ako vidno, každá z hodnôt spoločnosti ne-rastu je v priamom protiklade s hodnotami súčasnej konzumnej kultúry.
- 2) *Pretvorenie pojmov.* Podľa Latouchea zmena hodnôt vedie k novému pohľadu na svet, k inému chápaniu reality a redefinovaniu pojmov ako bohatstvo, chudoba, nedostatok, nadbytok, ktoré v spoločnosti ne-rastu nadobúdajú nové významy.
- 3) *Reštrukturalizácia.* Pod reštrukturalizáciou má Latouche na mysli, že zmenám hodnôt by sa mal prispôsobiť spôsob výroby, ako aj sociálne vzťahy. Čím viac upustíme od starých hodnôt konzumnej spoločnosti, tým bude reštrukturalizácia radikálnejšia. To si však vyžaduje „únik z kapitalizmu“.
- 4) *Prerozdelenie.* Ďalšou navrhovanou zmenou je redistribúcia bohatstva. Tá úzko súvisí s vyššie spomínanou reštrukturalizáciou sociálnych vzťahov a má dve roviny. Prvá sa týka prerozdelenia bohatstva vnútri danej spoločnosti (medzi jednotlivcami, triedami, generáciami), druhá prerozdelenia medzi vyspelými a rozvojovými krajinami.
- 5) *Premiestnenie.* Spoločnosť ne-rastu si vyžaduje zásadnú lokalizáciu výroby. Každá výroba, ktorá môže byť uskutočňovaná na lokálnej úrovni a na uspokojenie miestnych potrieb, by mala byť na danom mieste aj skutočne realizovaná. Latouche na dosiahnutie tohto cieľa navrhuje radikálne obmedziť pohyb tovaru a kapitálu. Lokalizácia sa však netýka len hospodárstva, ale i politiky a kultúry. Všetky rozhodnutia v týchto oblastiach by sa takisto mali odohrávať na miestnej úrovni.
- 6) *Obmedzenie dopadu.* Pod „obmedzením dopadov“ má Latouche na mysli zníženie negatívnych následkov, ktoré majú naše spôsoby výroby a spotreby na biosféru. Tieto obmedzenia sa týkajú hneď niekoľkých oblastí. V prvom rade je to obmedzenie nadmerného konzumu, ktorý okrem iného produkuje čoraz viac odpadu, a tým poškodzuje prírodu. Ďalej je to obmedzenie masového turizmu a obmedzenia týkajúce sa práce. Konkrétnym opatrením by malo byť skrátenie pracovného času (tejto problematike sa budeme podrobnejšie venovať v kapitole 6). Vo všeobecnosti by sa mala spoločnosť ne-rastu zbaviť závislosti na práci orientovanej výhradne na zvyšovanie produkcie.
- 7) *Opakované použitie.* Jedným z možných spôsobov, ako obmedziť plytvanie, je opakované používanie produktov namiesto sústavného kupovania nových.
- 8) *Recyklácia.* Pomocou recyklácie môžeme aspoň čiastočne zmierniť problémy s odpadom.

---

⁷ Ibid., 38 – 48.

⁸ Ibid., s. 40.

Latouche okrem zmeny hodnôt kladie dôraz predovšetkým na „premiestnenie“. To by sa malo realizovať prostredníctvom ekomunicipalizmu. V zhode s Murrayom Bookchinom si predstavuje, že ekologická spoločnosť ne-rastu by mala byť tvorená autonómnymi obcami, ktoré sa skladajú z ďalších menších a menších obcí. Tieto obce by mali byť ekonomicky i energeticky čo najsebestačnejšie a môžu používať aj svoju vlastnú menu, resp. systém výmenných šekov. V tejto súvislosti prichádza podľa nášho názoru s krajne problematickou tézou, že obce by mohli ľuďom dokonca určovať limity prijateľnej potreby. Spoločenstvo môže napríklad povedať jednotlivcovi, že nepotrebuje desať párov topánok, že mu stačia dva. Cieľom však údajne nie je primäť spotrebiteľov k asketizmu, ale aby z toho mála, ktoré budú mať, urobili viac a lepším spôsobom.⁹

Naše stanovisko ku konceptu ne-rastu začneme krátkou poznámkou k problému jeho realizovateľnosti. Napriek tomu, že na svete existujú menšie komunity, ktoré sa týmto programom vo väčšej či menšej miere riadia (viď kapitoly 3 a 4), je veľmi nepravdepodobné, že by si tieto princípy dokázala v krátkom čase a v plnej miere osvojiť celá spoločnosť.

Z pohľadu našej práce by sme však radi upriamili pozornosť na niekoľko iných dôležitých postrehov. Koncept ne-rastu je antikapitalistický a alterglobalistický. Nie náhodou sú aktivisti ne-rastu zároveň členmi protestných hnutí typu Occupy, Indignados a pod. Svoj dištanc od kapitalizmu napokon jasne deklarujú aj teoretici ne-rastu: „*Alternatívy, projekty a politiky, ktoré znamenajú ne-rast, sú vo svojej podstate ne-kapitalistické: znižujú význam kľúčových kapitalistických inštitúcií vlastníctva a nahrádzajú ich inštitúciami s odlišnými hodnotami a logikou fungovania. Ne-rast teda znamená prechod za hranice kapitalizmu.*“¹⁰

Z axiologického aspektu môžeme konštatovať, že ne-rast ponúka svoje vlastné hodnoty ako alternatívy k hodnotám konzumnej kultúry. Sú nimi vyššie spomenuté hodnoty ako altruizmus, spolupráca, voľný čas, spoločenský život a vzťahy, skromnosť, svojpomoc, jednoduchosť, ohľaduplnosť k životnému prostrediu a pod. Z ekonomického aspektu je zaujímavé, že komunity ne-rastu dokážu využívať vlastné meny a výmenné systémy ako čiastkové alternatívy ku kapitalistickému peňažnému systému.

2.2 Alternatívne ukazovatele výkonnosti ekonomiky a blahobytu

Ako sme už uviedli, hospodársky rast a jednostranná orientácia ekonomiky na HDP má aj celý rad kritikov. V prostredí ekonomickej vedy sa táto kritika, podobne ako koncept ne-rastu, vyvíja od 70. rokov minulého storočia. Od tohto obdobia až po súčasnosť prebiehajú snahy o koncipovanie nových ukazovateľov, ktoré by eliminovali chyby HDP a korektnejšie odzrkadľovali tak ekonomický rast, ako aj sociálny blahobyt.

Pre potreby tohto príspevku len telegraficky vymenujeme najdôležitejšie z nich, pričom vychádzame z práce slovenskej ekonómky Michaely Rubisovej:¹¹ udržateľný ekonomický blahobyt (Index of Sustainable Economic Welfare – ISEW), pravý ekonomický rozvoj (Genuine Progress Indicator – GPI), čistý ekonomický blahobyt (Net Economic Welfare – NEW), udržateľný čistý prínos (Sustainable Net Benefit Index – SNBI), udržateľný národný dôchodok (Sustainable National Income – SNI), ukazovatele pravých úspor (Genuine Savings – GS), index hrubého domáceho šťastia (Gross National Happiness – GHP), index šťastnej planéty (Happy Planet Index – HPI), index prosperity (Legatum Prosperity Index – LPI), index ľudského rozvoja (HDI – Human Development Index) či index lepšieho života (Better Life Index – BLI).

⁹ Ibid., 50 – 60.

¹⁰ D'ALISA, G. – DEMARIA, F. – KALLIS, F. 2014. *Degrowth : A Vocabulary for a New Era*, 2014, s. 11.

¹¹ RUBISOVÁ, M. *Alternatívne prístupy k meraniu výkonnosti ekonomiky a sociálneho blahobytu*, 2014, s. 54 – 60.

Je zřejmé, že alternativy k hospodárskemu rastu a HDP vyžadujú aj alternatívne prístupy k zaužívaným spôsobom produkcie (výroby a služieb) a konzumu, tieto témy preto podrobnejšie rozoberieme v nasledujúcich dvoch kapitolách.

3. ALTERNATÍVY KU KORPORÁTNEJ VÝROBE, SLUŽBÁM A OBCHODU

Výrobu produktov, poskytovanie služieb i obchod považujeme za integrálnu súčasť konzumnej kultúry. V tejto kapitole budeme preto hľadať alternatívy aj k týmto dôležitým činnostiam. Pod korporátnou výrobou a korporátnymi službami máme na mysli výrobu a služby poskytované firmami, organizáciami a komerčnými subjektmi.

3.1 Permakultúra ako alternatívna forma poľnohospodárstva a krajiny tvorby

Pojem permakultúra vnikol ako kompozitum anglických slov permanent (trvalé) a agriculture (poľnohospodárstvo). Jeho autorom je austrálsky prírodovedec Bill Mollison, ktorý spolu s austrálskym environmentálnym dizajnérom Davidom Holmgrenom položil v 70. rokoch minulého storočia teoretické i praktické základy tohto konceptu. Permakultúra sa postupne rozšírila takmer do celého sveta a postupne na seba nabaľovala nové významy. V súčasnosti už nejde výlučne o poľnohospodárstvo, hoci úsilie o vytvorenie trvalo udržateľného poľnohospodárskeho systému stálo pri jej vzniku a dodnes zohráva veľmi dôležitú úlohu. Niektorí autori, ako napríklad česká odborníčka na permakultúru Eva Hauserová, preto v tejto súvislosti hovoria skôr o permanentnej kultúre než o permanentnom poľnohospodárstve.

V našej práci budeme ďalej vychádzať zo súčasnej modernej definície permakultúry, ktorú formulovala slovenská kulturologička Mária Žilíková-Mandáková: „*Permakultúra je myšlienkový koncept a zároveň súhrn praktických návrhov na postupnú premenu (post)industriálnej krajiny smerom k vytváraniu a realizácii trvalo udržateľného dizajnu, t. j. ľudských obydli, záhrad, poľnohospodárskych systémov, miest, regiónov, a to s dôrazom na ich vzájomné vzťahy.*“¹² Takéto poňatie teda okrem poľnohospodárstva zahŕňa aj ďalšie oblasti ako architektúru, krajiny tvorbu či urbanizmus.

Dôležitým aspektom permakultúry je snaha o symbiózu s prírodou, v ktorej hľadá inšpirácie pre svoje praktické postupy. Podľa Žilíkovej-Mandákovovej sa snaží imitovať princípy prírodných ekosystémov s cieľom vytvárať také produktívne systémy, ktoré budú schopné zabezpečiť potravinovú a energetickú sebestačnosť a zároveň budú harmonicky začlenené do kontextu krajiny a prírody. Zjednodušene povedané, permakultúra nechce s prírodou bojovať, ani sa jej zmocniť a ovládať ju, ale usiluje sa s prírodou spolupracovať.¹³ Hauserová k tomu dodáva, že „*od bežného eko-života sa líši svojou prepracovanou metodológiou (...). Permakultúrny dizajn čo najviac napodobňuje prírodné vzťahy, malo by ísť teda o hospodárenie, ktoré nepotrebuje toľko ľudskej energie a driny ako tradičné poľnohospodárstvo, ale ani žiadne neobnoviteľné zdroje ako nafta. Ideálom sú lesné záhrady produkujúce bez námahy všetko, čo človek potrebuje.*“¹⁴

Spomínanú prepracovanú metodológiu rozvíjajú teoretici aj praktici permakultúry od jej vzniku. Už Mollison s Holmgrenom skombinovali poznatky z rôznych oblastí od biológie, cez poľnohospodárstvo, chov zvierat, lesníctvo až po architektúru. Dvojica austrálskych autorov aj celý rad ich nasledovníkov vypracovali množstvo konkrétnych návodov a odporúčaní, ako zakladať permakultúrne záhrady, sady, štruktúrované lesy i obydlia vrátane inštrukcií týkajúcich

¹² ŽILÍKOVÁ-MANDÁKOVÁ, M. *Permakultúra – utópia alebo nevyhnutná realita?*, 2012, s. 418.

¹³ *Ibid.*, s. 418.

¹⁴ Web (3)

sa pestovania vhodných plodín či chovu domácich zvierat. To všetko spolu s nápadmi a radami, ako obmedzovať a využívať odpad, tvorí bohatý praktický aparát permakultúry, ktorý pomáha implementovať jej myšlienky do bežného života.

Ďalším dôležitým aspektom permakultúry je orientácia na budovanie decentralizovaných komunít, a to nielen na vidieku, ale aj v mestskom prostredí. Neznamená to, že niektoré princípy permakultúry sa nedajú aplikovať v rovine individuálnej alebo na úrovni domácností, komunity však poskytujú oveľa väčší priestor na ich využitie s výraznými synergickými efektmi. Mollison dokonca hovorí o prechode z centralizovanej spoločnosti ku „kmeňovým spoločenstvám“, ktoré by sa mali riadiť filozofiou spolupráce a konať pre spoločné blaho komunity namiesto uspokojovania úzkych individuálnych záujmov. Nezostáva však len pri všeobecných verbálnych deklaráciách. Komunitám odporúča vytvárať komunitné záhrady, farmárske kluby, mestské farmy či výrobné-spotrebné družstvá prepojené s farmármi. Podnetnými sú nielen impulzy týkajúce sa komunitného prístupu k pôde, ale aj myšlienky tzv. komunitnej ekonomiky využívajúcej nástroje ako LET systémy či rotačné pôžičkové fondy.¹⁵ Súhlasíme preto so Žilíkovou-Mandákovou, že permakultúra nie je len ekologickou a environmentálnou stratégiou, ale komplexnejšou stratégiou s potenciálom integrovať a vyvažovať aj sociálne a ekonomické potreby.¹⁶

Dodajme ešte, že permakultúra si našla cestu aj na Slovensko. Jej nestorom nielen u nás, ale i v bývalom Československu bol Karol Končko, ktorý na systéme permakultúry pracoval, podobne ako jej zakladatelia, už od 70. rokov 20. storočia. Na Končkovu úsilie nadviazalo množstvo nasledovníkov, ktorí okrem teoretických prác naplňajú idey tohto myšlienkového konceptu vo fungujúcich permakultúrnych komunitách. Za všetky spomeňme aspoň hornogemerskú Brdárku alebo Zaježovú na Podpoľaní.

Pre účely našej práce sme vo vzťahu k permakultúre zámerne zvolili redukcionistický prístup. Neupierame jej širší rozmer akcentovaný Žilíkovou-Mandákovou a súhlasíme s názorom, že permakultúru možno v širšom ponímaní vnímať ako životný štýl a filozofický postoj k životu. Naším zámerom však bolo prezentovať permakultúru v prvom rade ako alternatívnu formu poľnohospodárskej výroby a krajiny tvorby. Chceme tým oponovať zaužívaným argumentom, že dominantné formy výroby nemajú žiadnu alternatívu. Neznamená to ale, že by sme koncept permakultúry akceptovali bez výhrad. Problém vidíme práve v prílišnej orientácii na poľnohospodárstvo a najmä v sisyfovskej snahe o budovanie malých sebestačných systémov a komunít. Napriek všetkým nesporným pozitívam považujeme úsilie o autarkiu na lokálnej úrovni za anachronizmus.

3.2 DIY kultúra ako alternatíva masovej výroby a kultúrneho priemyslu

DIY je anglická skratka výrazu „do it yourself“, ktorý je u nás známy pod prekladom „urob si sám“. Väčšinou sa nám automaticky asocjuje s prácou domácich majstrov a drobnou amatérskou výrobou či chalupárstvom. Tento fenomén sa vo svojej modernej podobe začal šíriť najmä po druhej svetovej vojne okrem iného aj ako reakcia na masovú korporátnu výrobu.

Podstata myšlienky vyrábať rôzne druhy produktov mimo rámec komerčných firiem však postupne prenikla aj do ďalších oblastí. Koncom 70. rokov si túto ideu osvojili najmä punkové a iné alternatívne hudobné skupiny, ktoré si na vlastnú päsť nahrávali a vydávali hudobné nosiče, čím dávali najavo svoj dištanc od mamutích nahrávacích spoločností. Fenomén DIY ďalej rozšíril svoj akčný rádius na celú oblasť nezávislej kultúry vrátane médií, najmä samizdatových

¹⁵ MOLLISON, B. – SLAY, R. M. *Úvod do permakultúry*, 1999, s. 174 – 178.

¹⁶ ŽILÍKOVÁ-MANDÁKOVÁ, M. *Permakultúra – utópia alebo nevyhnutná realita?*, 2012, s. 418.

novín a časopisov. V súčasnosti idea DIY zasahuje aj virtuálny svet a počítačovú techniku. Na báze „urob si sám“ sa vyrába nielen hardvér, ale i softvér, počítačové hry či internetové médiá. Vďaka tomu nadobudla DIY kultúra množstvo nových významov, ktoré ďaleko presahujú rámec domáceho majstrovstva. Eva Heřmanová definuje až 7 významových rovín tohto pojmu:¹⁷

- 1) DIY kultúra je druh kultúry či životného štýlu, keď si ľudia sami, bez profesionálnych znalostí alebo podpory, zhotovujú určité veci, resp. produkty, ktoré slúžia im alebo ich blízkym.
- 2) V oblasti umenia a kultúry ide o protipól pasívnej masovej kultúry, verejných komunikačných prostriedkov, protipól zábavného priemyslu.
- 3) Svojbytný postoj k životu uprednostňujúci hodnoty, ktoré sú v opozícii voči hodnotám väčšiny spoločnosti a jej zriadeniu, t. j. alternatívny životný štýl.
- 4) Hnutie hlásajúce návrat ku koreňom kultúry a k sebakultivácii pomocou vlastnej tvorby a úsilia.
- 5) Subkultúra stojaca mimo oficiálnej konzumnej kultúry alebo v opozícii voči nej (kontrakultúra).
- 6) Kultúra, pre ktorú je typické vymedzovanie sa voči konzumizmu. Vyznačuje sa autonómnosťou, obmedzenosťou prostriedkov, recykláciou, remeselnou zručnosťou a sebastačnosťou.
- 7) Jeden z modelov trvalo udržateľného rozvoja spoločnosti.

Vo vzťahu k DIY kultúre sme zvolili rovnako ako v prípade permakultúry redukcionistický prístup. Nepopierame, že aj DIY môže predstavovať alternatívny životný štýl, subkultúru či dokonca kontrakultúru, nám však išlo prioritne o to, aby sme ukázali DIY ako jednu z alternatív masovej výroby a zároveň alternatívu kultúrneho priemyslu. Lapidárne povedané, DIY kultúra je dôkazom toho, že veci sa dajú robiť aj inak, po svojom a s využitím prevažne vlastných zdrojov. V bode 7 si však s Evou Heřmanovou dovoľujeme nesúhlasiť, pojem činností spadajúcich pod DIY kultúru je podľa našej mienky príliš malý na to, aby mohla byť považovaná za plnohodnotný model udržateľného rozvoja.

3.3 Svojpomocné systémy ako alternatívne formy služieb a obchodu

V predchádzajúcich dvoch podkapitolách sme prezentovali alternatívne formy produkcie, v tejto podkapitole sa zameriame na svojpomocné systémy ako alternatívne formy služieb a obchodu.

Jedným z takýchto systémov sú takzvané banky času (time banks). Ich podstatou je výmena služieb medzi ľuďmi bez toho, aby sa pri realizácii výmenných transakcií používala oficiálna mena daného štátu. Nahrádza ju hodina času (časohodina) akýchkoľvek služieb, ktoré si ľudia môžu navzájom vymieňať. Funguje to na jednoduchom princípe. Učiteľ môže ponúkať hodiny doučovania matematiky, ale zároveň by potreboval pokosiť trávnik. Naopak, záhradník by pre svoje deti potreboval doučovanie matematiky a vie ponúknuť kosenie trávnik. Svoje služby si môže vymeniť navzájom. Nejde však len o obyčajný barter. Za každú hodinu poskytnutej služby získajú kredit (napr. tzv. časový dolár), za ktorý môžu získať inú službu podľa svojej potreby, a to v rámci celej skupiny zúčastnených.¹⁸

Ďalšími svojpomocnými systémami sú systémy známe pod anglickou skratkou LETS (Local Exchange Trading System alebo aj Local Employment and Trading System). Fungovanie LETS je veľmi podobné časovým bankám. Rozdiel je v tom, že v prípade LETS nedochádza iba k výmene služieb, ale aj k výmene tovarov. Ako uvádza zakladateľka jedného z LET systémov v ČR Alena Suchánková, „v LETS sa vymieňali veci, k výmene služieb slúžila časová banka, prax ale časom ukázala, že je výhodné oboje zlučiť.“ Takýto systém by sa mal riadiť siedmimi základnými pravidlami:¹⁹

---

¹⁷ Web (4)

¹⁸ Web (5)

¹⁹ Web (6)

- 1) LETS udržuje pre svojich členov systém bankových účtov vo virtuálnej mene.
- 2) Všetky účty začínajú s nulovým kreditom, nie sú na ne uložené žiadne peniaze a žiadne peniaze ani nie sú emitované, pretože to by bolo nelegálne.
- 3) LETS koná výhradne z poverenia držiteľa účtu, z ktorého sa realizuje kreditná platba na účet iného účastníka transakcie.
- 4) Obchodovanie v rámci LETS je absolútne dobrovoľné.
- 5) Držitelia účtov majú právo poznať zostatky a obraty na účtoch ostatných členov.
- 6) Za zostatky na účtoch sa nevyplácajú žiadne úroky.
- 7) Poplatky za administratívne náklady spojené s vedením účtov sa inkasujú priamo z účtov na základe dohody a podľa užívania systému.

Miestna virtuálna mena sa spravidla viaže na oficiálnu menu daného štátu, ale môže byť odvodená aj od jednotiek času ako v prípade časových bánk. Lokálne meny môžu byť do istej miery považované za alternatívu voči úradným menám, nikdy však neboli určené na to, aby ich nahradili, ale skôr na to, aby ich dopĺňali. Systémy LETS sú preto podľa nášho názoru v prvom rade alternatívnou formou obchodovania a až v druhom rade alternatívou voči oficiálnej mene.

Samotný systém však podnikaním nie je, negeneruje totiž žiadny zisk. Ako zdôrazňuje Bill Mollison: *„keďže medzi sebou obchodujú len členovia daného LETS, celková hodnota všetkých kreditov a debetov je vždy v rovnováhe, teda nulová.“*²⁰ Namiesto zisku prinášajú výhody úplne inej povahy – podporujú regionálnu ekonomiku a lokálny rozvoj, ochranu životného prostredia a prehlbujú medziľudské vzťahy.

Pokiaľ ide o históriu miestnych obchodných výmenných systémov, na ich vznik nepanujú jednotné názory. Najčastejšie sa však uvádza, že prvý LETS založil v roku 1983 Michael Linton v Kanade. Túto myšlienku si postupne osvojilo množstvo komún po celom svete vrátane Slovenska. Príkladom môže byť už spomínaná Zaježka, ktorá používala virtuálnu menu nazvanú Jež. Desať Ježov sa rovnalo jednej hodine práce, neskôr sa však táto mena prestala používať, pretože do systému bolo zapojených príliš málo ľudí.

V tejto kapitole sme predstavili tri druhy alternatív voči výrobe, službám a obchodu. Podľa nášho názoru vo všetkých troch prípadoch ide najmä o alternatívy v zmysle konceptov a ideí. Z hľadiska objemu výroby, poskytnutých služieb či realizovaných výmenných transakcií ich považujeme skôr za doplnok existujúcich foriem produkcie a obchodu. Snahy permakulúrnych komún, DIY komún či komún využívajúcich LET systémy o autonómii a sebastačnosti sú podľa nás reakciou na negatívne dôsledky silnejúcej interdependencie vo všetkých oblastiach spoločenského života, v konečnom dôsledku však ide o nerovný boj lokálneho s globálnym.

Pozitívum alternatívnych foriem výroby, služieb a obchodu vidíme najmä v tom, že prispievajú, hoci v obmedzenej miere, k zníženiu nadmerného konzumu. Alternatívne prístupy k nadmernej spotrebe budeme analyzovať v nasledujúcej kapitole.

4. ALTERNATÍVNE POSTOJE K NADMERNÉMU KONZUMU

V tejto kapitole sústredíme našu pozornosť na štyri rôzne alternatívne postoje k nadmernému konzumu, a to dobrovoľnú skromnosť, alternatívny hedonizmus, freeganizmus a spoločnú spotrebu.

4.1 Dobrovoľná skromnosť ako alternatíva nadmerného konzumu

S pojmom dobrovoľnej skromnosti (voluntary simplicity) prišiel ako prvý americký aktivista Duane Elgin v roku 1981. Pri charakteristike tohto životného štýlu sa však budeme ďalej opierať

²⁰ MOLLISON, B. – SLAY, R. M. *Úvod do permakultúry*, 1999, s. 176.

najmä o teoretické práce a výskumy slovenských odborníčok na sociálnu prácu Anny Žilovej a Aleny Novotnej (2011) a tiež českej sociologičky a odborníčky na environmentalistiku Hany Librovej (1994 a 2003).

Ideál skromnosti a striedmosti je, samozrejme, oveľa starší. Už v staroveku sa ním riadili mnohí grécki, čínski, indickí či perzskí filozofi, ktorí uprednostňovali bohatstvo ducha pred bohatstvom materiálnych statkov. Tento ideál je zakotvený aj v dôležitých náboženských textoch väčšiny náboženstiev, odpútanie sa od materiálnych vecí kázali napríklad Ježiš či Budha. V stredoveku vznikol celý rad náboženských spoločenstiev hlásajúcich chudobu, spomeňme aspoň sv. Františka z Assisi a jeho rád. Striedmost' je tiež jedným z pilierov protestantskej etiky. Osvojili si ho aj novodobí myslitelia, vedci, umelci a aktivisti. V 60. rokoch minulého storočia to bola predovšetkým komunita hippies a neskôr novovznikajúce ekologické hnutia.

V súčasnosti odborníci na túto problematiku akcentujú „*nutnosť predstihu celospoločenskej spotreby pred spotrebou osobnou, nutnosť regulácie osobnej spotreby, ako aj úsilie o novú spotrebiteľskú morálku.*“²¹ To znamená, že vlastnú spotrebu by sme mali regulovať tak, aby celospoločenská spotreba nedosahovala rozmery nadmerného konzumu. Práve tohto princípu sa držia zástancovia dobrovoľnej skromnosti. Dobrovoľne skromný spôsob života môžeme teda spoločne s Alenou Novotnou charakterizovať ako „*zabezpečenie životných potrieb na nižšej než priemernej úrovni približujúcej sa spoločensky uznanej hranici chudoby. S tým, že zo strany zúčastnených subjektívne nie je takýto stav vnímaný ako chudoba, resp. hmotný nedostatok, ale ako prirodzený a vyhovujúci jav.*“²² Dobrovoľnú skromnosť ďalej môžeme chápať ako životnú stratégiu, ktorá si okrem uvedomelého znížovania vlastného konzumu dáva za cieľ chrániť životné prostredie, neukracovať spotrebu iných a rozvíjať citové a sociálne vzťahy v rámci rodiny i širšej komunity. Novotná zdôrazňuje, že dobrovoľná skromnosť je nielen protipólom konzumu, ale aj protipólom chudoby, pretože na rozdiel od chudoby neohrozuje jedinca v jeho bio-psycho-sociálnom rozvoji, ba naopak, tomuto rozvoju výrazne napomáha.²³

Bližšiu predstavu o živote dobrovoľne skromných podávajú výskumy mapujúce ich životný štýl, čo budeme v krátkosti demonštrovať na výskumoch Hany Librovej realizovaných v Českej republike a výskume Anny Žilovej a Aleny Novotnej realizovanom na Slovensku.

Hana Librová uskutočnila svoj výskum v roku 1992 v bývalom Československu prostredníctvom 44 hĺbkových rozhovorov so 70 osobami vo vekovom intervale od 22 do 63 rokov. Ako kritérium skromnosti si Librová zvolila ochotu žiť v nevýhodných materiálnych podmienkach. Príslušnosť k ekologickým hnutiam pritom nebola podmienkou. Librová v tejto súvislosti rozlišuje „zámerne skromných“, ktorých nazýva aj „zelenými“ – u tých ekologická motivácia prevláda a „dobrovoľne skromných“, ktorých nazýva „pestrými“ – u tých prevláda pestrá škála iných motivácií. Jej kniha, na ktorú sa odvolávame, preto nesie názov *Pestří a zelení*. Výskum sa orientoval prevažne na osoby s už založenými rodinami, o ktorých sa predpokladalo, že majú ustálené životné názory. Výskumnou jednotkou boli rodinné domácnosti prípadne jednotlivé osoby, pričom zo skúmanej vzorky boli vyňatí ľudia žijúci v uzavretých ekologicky orientovaných komunitách.²⁴

Na základe svojho výskumu dospieva Librová k niekoľkým zaujímavým záverom. Rodiny dobrovoľne skromných majú nadpriemerný počet detí, čo súvisí s vysokým počtom kresťanských párov v súbore. Navyše, aj mladé rodiny s jedným dieťaťom mali v pláne mať viac detí.

²¹ NOVOTNÁ, A. – ŽILOVÁ, A. *Chudoba a dobrovoľná skromnosť*, 2011, s. 103 – 104.

²² *Ibid.*, s. 104.

²³ *Ibid.*, s. 104 – 105.

²⁴ LIBROVÁ, H. *Pestří a zelení : Kapitoly o dobrovoľnej skromnosti*, 1994, s. 96 – 97.

Dobrovoľne skromní ľudia okrem toho často žijú vo viacgeneračných rodinách. V podskupine zelených sa zas nadštandardne objavujú slobodní muži v strednom veku. Z hľadiska vzdelania prevládajú stredoškolsky a vysokoškolsky vzdelaní ľudia, vysokoškolské vzdelanie je však profesijne prevažne nevyužívané. Profesia pestrých má často remeselný charakter, výnimkou nie sú umelecké remeslá. U mužov badať únik od technického vzdelania, ženy takmer bez výnimky zostávajú v domácnosti. Prevažuje život v malých mestách a na vidieku, ku ktorému majú veľmi pozitívny vzťah, aj keď viacerí respondenti pochádzajú z väčších miest.

Zaujímavý je tiež postoj dobrovoľne skromných k financiám. Skromnosť sa začína už výberom povolania. Napriek dosiahnutému vzdelaniu si volia zamestnania s nižšími príjmami, pričom zamestnaný je obyčajne iba muž. Pestrí a zelení obyčajne nedisponujú väčšími úsporami. Niektorí z nich majú síce finančnú rezervu, ale nevyužívajú ju, nakupovanie ich doslova obťažuje. Naproti tomu respondenti často vlastnia malú nehnuteľnosť s pozemkom. Z podstaty definície dobrovoľne skromní nie sú v pravom zmysle slova chudobní. Vyznačujú sa však nízkym konzumom, takmer úplne absentuje spotreba pre spotrebu. Zjavne sa to prejavuje skromným vybavením domácností s minimom nábytku. Statky tzv. dlhodobej spotreby sa obmedzujú len na základné domáce spotrebiče ako chladnička, pračka či vysávač. Naopak, vo zvýšenej miere u nich nájdeme šijacie stroje, bicykle či dobre vybavené domáce dielne.

Domácnosti dobrovoľne skromných majú nižšiu spotrebu vody a elektrickej energie a zodpovednejšie nakladajú s odpadom, hoci v prípade pestrých ide skôr o dôsledok ich životného štýlu ako programový zámer. Dôležitú rolu v živote pestrých a zelených zohráva umenie a tiež spoločenská angažovanosť v živote obcí a miest. Dôvody, pre ktoré sa respondenti rozhodli pre dobrovoľnú skromnosť, sa rôznia. Častá je inšpirácia životom starých rodičov, pritom však platí, že vždy išlo o dlhší rozhodovací proces, nie náhle radikálne rozhodnutie. Na základe uvedeného môžeme teda konštatovať, že životný štýl dobrovoľne skromných plne vystihuje heslo „bohatý život skromnými prostriedkami“.²⁵

Výskum dobrovoľne skromných sa už realizoval aj na Slovensku, aj keď na podstatne užšej výskumnej vzorke. Hĺbkových rozhovorov sa zúčastnilo 6 účastníkov a na participatívnom pozorovaní 8 účastníkov. Napriek tomu, že samy autorky Žilová s Novotnou priznávajú, že nie je natoľko reprezentatívny, takisto prichádza k zaujímavým výsledkom. Väčšina zo zúčastnených mala negatívnu skúsenosť so životom v meste a hoci neodsudzovala mestský život, ani s mestom nepretrhla všetky kontakty, rozhodla sa pre život v malom meste alebo na vidieku, pričom túto zmenu hodnotí pozitívne. Príklon k životu v dobrovoľnej skromnosti bol spočiatku zo strany najbližšej rodiny sprevádzaný nepochopením, neskôr sa však vzťahy s rodičmi zlepšili. Žiadny z participantov sa nerozhodol pre tento spôsob života len pre jeden dominujúci dôvod, vždy išlo o súbor dôvodov od vplyvov detstva, cez stretnutia s inými podobne žijúcimi ľuďmi až po pocity neslobody vyplývajúce z konzumizmu či vnútorné presvedčenie o inom smerovaní vlastného života. Charakteristická pre túto skupinu ľudí je vysoká miera sebestačnosti pri zaobstarávaní obživy a výrobe materiálnych vecí. Všetci zúčastnení sú so svojim životom spokojní, nevnučujú ho však ostatným a tolerujú iné životné štýly. Pochybnosti sa u nich vyskytujú pri ťažkostiach, pričom oporou je im v takýchto prípadoch viera. Pokoj a vyrovnanosť, ktorú prináša skromnosť a viera, chápu ako súčasť svojho života a zároveň ako jeho cieľ.

Zaujímavé je, že ani jeden zo zúčastnených nemal trvalé zamestnanie, príjmy mali z viacerých zdrojov a často boli poberateľmi štátnych sociálnych dávok. Neplatená samovýroba a manuálna práca ich naplňa, a to do tej miery, že striktné nerozlišujú medzi voľným a pracovným časom.

---

²⁵ Ibid., s. 99 – 109.

Všetci participanti sa okrem práce na vlastnom hospodárstve venujú aj iným činnostiam, najmä remeselnej výrobe, umeniu a tiež kultúrno-osvetovým aktivitám. Napriek tomu, že sa vo svojom okolí stretávajú neraz s nepochopením, usilujú sa o nadväzovanie nových sociálnych vzťahov a kontaktov. Rozsah svojich sociálnych sietí však považujú stále za nedostatočný. Dôležité tiež je, že pri všetkých problémoch dokážu prebrať zodpovednosť za seba i svojich blízkych. Podobne ako u respondentov Hany Libreovej, aj v ich prípade je dobrovoľná skromnosť skôr prirodzeným dôsledkom vlastnej predstavy o živote ako primárnou intencionalitou. Uskromňovanie v potrebách a spotrebe je prevažne nezámerne, preto ani nie sú sami vysporiadaní s pojmom dobrovoľná skromnosť. Sú si však plne vedomí odlišnosti od väčšinovej spoločnosti.²⁶

V súvislosti s výskumami zameranými na dobrovoľnú skromnosť považujeme za potrebné dodať, že Hana Libreová sa k niektorým zo svojich „pestrých“ po desiatich rokoch vracia v práci *Vlažní a váhaví* (2003). Za uplynulú dekádu sa toho u nich mnohé zmenilo. Ženy si napríklad našli zamestnanie, príjem domácností stúpol, vo zvýšenej miere využívajú automobil a pod. Pestri sa zmenili na „vlašných a váhavých“ a v mnohých aspektoch už nespĺňajú pôvodné kritéria dobrovoľnej skromnosti. Libreová si všíma, že vlašní a váhaví si vedia užívať luxus, ide však o úplne iný typ luxusu, ako sme zvyknutí. Odpovede respondentov na otázku, čo pre nich znamená luxus, sú prakticky identické s tým, ako chápe luxus nemecký spisovateľ a esejista Hans Magnus Enzensberger. Ten uvádza šesť novo sa utvárajúcich luxusných statkov, ktorými sú čas (najdôležitejší zo všetkých), pozornosť, priestor, pokoj, príroda a bezpečnosť.²⁷

Librová tento druh luxus nazýva ekologickým luxusom a ukazuje, že nemusí byť v rozpore s dobrovoľnou skromnosťou ani princípmi ochrany životného prostredia. Spotrebiteľskú voľbu vedenú ekologickými cnosťami považuje za formu ekologického aktivizmu. O Libreovej ekologickom luxuse sa nezmieňujeme náhodou. Podľa nášho názoru totiž úzko súvisí v novým konceptom takzvaného alternatívneho hedonizmu.

4.2 Alternatívny hedonizmus ako alternatíva predátorského hedonizmu

Mimoriadne cenným a zároveň veľmi aktuálnym príspevkom v súčasnom diskurze o konzumnej kultúre je relatívne nový koncept alternatívneho hedonizmu britskej environmentálnej filozofky Kate Soperovej.

Podobne ako zastancovia ne-rastu aj Soperová ostro kritizuje súčasnú spoločnosť jednostranne zameranú na hospodársky rast. Aj ona pritom poukazuje na negatívne dôsledky na životné prostredie, aj ona upriamuje pozornosť na prehlbujúcu sa sociálnu nerovnosť v globálnom meradle a aj ona preferuje alternatívne ukazovatele ako HDI či ISEW pred HDP. Zároveň si ale všíma aj negatívne dôsledky, ktoré má obsesia rastom na samotných členov konzumnej spoločnosti. Upozorňuje najmä na paradox ekonomiky postavenej na ekonomickom raste, ktorý sa v konečnom dôsledku prejavuje na nedostatku voľného času: „*Ekonomický systém môže rozkvitať iba vtedy, keď ľudia neustále utrácajú, čo znamená, že musia neustále pracovať, čo znamená, že majú menej času robiť veci len pre seba, čo znamená, že musia kupovať viac tovaru a služieb, aby nimi vykompenzovali nedostatok času.*“²⁸

Tu sa pomaly dostávame k bodu, keď sa Soperová začína od tradičných kritikov konzumnej kultúry zásadne líšiť. Aj ona kritizuje konzumizmus, ale z úplne opačných pozícií ako doteraj-

²⁶ NOVOTNÁ, A. – ŽILOVÁ, A. *Chudoba a dobrovoľná skromnosť*, 2011, s. 103 – 104.

²⁷ LIBROVÁ, H. 2003. *Vlašní a váhaví : Kapitoly o ekologickém luxusu*, 2003, s. 54 – 56.

²⁸ SOPEROVÁ, K. – FAJEJTA, M. 2014. Alternatívni hedonizmus a život v dobrovoľnej skromnosti. In Zahrádka, P. (ed.) 2014. *Spotřební kultura : Historie, teorie a výzkum*.

šia kritika: „Konzumizmus je dnes spochybňovaný nielen pre svoje etické a environmentálne dôsledky, ale aj pre negatívne následky na ľudí a takisto pre spôsob, akým obmedzuje zmyslové potešenie a spirituálnejšie formy ľudského života.“²⁹ Konzumnej kultúre sa často vyčíta egoistický hedonizmus, ktorý ignoruje možné následky konzumu a konzumného správania. Soperová naproti tomu poukazuje na nedostatok hedonizmu a prichádza s názorom, že konzumná kultúra paradoxne poskytuje ľuďom nie viac, ale menej osobného potešenia a radosti. Voči myšlienke dobrovoľnej skromnosti sa stavia pomerne skepticky, riešenie vidí v novom poňatí hedonizmu.

Soperová neznižuje význam materiálnych hodnôt pre človeka, pripúšťa, že aj materiálno pri-náša človeku potešenie, to však môže byť oveľa bohatšie a intenzívnejšie, ak sa rozšíri o nové di-menzie alternatívneho hedonizmu. Jeho podstatu veľmi presne približuje český sociológ Martin Fafejta, podľa ktorého hedonizmus môže mať viacero podôb: „Nemusí to byť predátorský hedonizmus, v rámci ktorého sa človek snaží čo najviac ukoristiť (vlastniť), môže to byť hedonizmus, v ktorom je jedinec hlavným strojom svojho života. Tým, kto čo najľahostejšie a čo najbližšie vlastným túžbam a potrebám nakladá so svojim časom. Je to hedonizmus, kde je čas hlavným ukazovateľom slasti. (...) Nehovorí, ako presne má jednotlivec žiť, hovorí, že si má život čo najviac užívať, predovšetkým skrz rozširovania voľného času a kultiváciu sociálnych vzťahov.“³⁰

Ako vidno, kľúčovú úlohu v koncepte alternatívneho hedonizmu zohráva voľný čas. Soperová sa pritom opiera o štúdie americkej sociologičky Juliet Schorovej, podľa ktorej v USA od 70. rokov, teda od zrodu postfordistického kapitalizmu, resp. od zrodu hyperkonzumizmu dramaticky poklesol objem voľného času, ktorý majú ľudia k dispozícii pre život mimo práce. Britská filozofka aj na základe toho tvrdí, že konzumná spoločnosť sa až príliš zameriava na prácu a pracovný výkon, a tým bráni nárastu voľného času: „Konzumná kultúra je svojou oddanosťou produktivite a pracovnej etike, ktoré sú pre ľudí a životné prostredie škodlivé, voči hedonizmu stále represívnejšia.“³¹

Ďalším významným aspektom alternatívneho hedonizmu je jeho orientácia na človeka. Napriek tomu, že sa Soperová ako environmentalisticky zameraná filozofka angažuje za ochranu životného prostredia, zastáva názor, že alternatívny hedonizmus by bol aktuálny aj za hypotetického predpokladu, že by bol konzumizmus z ekologického hľadiska dlhodobou udržateľný. Konzumný spôsob života totiž nezvyšuje osobné šťastie ani pocit spokojnosti.

Takto chápaný alternatívny hedonizmus predpokladá aj iný typ konzumentov a iný typ spotreby. Marxistická a neomarxistická kritika (viď kritická teória Frankfurtskej školy) chápe spotrebiteľov najmä ako objekt mocenskej manipulácie systému alebo výtvor nadindividuálneho tržného tlaku. Postmoderne zameraní autori (viď Birminghamská škola) zasa prízvukujú, že konzumenti priam heroicky vytvárajú samých seba. V ani jednom z týchto prípadoch však „nie sú pokladaní za reflektujúcich aktérov, ktorí by boli schopní prijať zodpovednosť za svet, ktorý presahuje ich bezprostredné osobné záujmy.“³² Alternatívni hedonisti sú však úplne iní, ide o etických a uvedomelých spotrebiteľov, ktorí sa prejavujú „reflexívnou spotrebou“. Svojou spotrebiteľskou voľbou už nesledujú výhradne svoje vlastné záujmy, ako to predpokladá moderná ekonómia už od čias Adama Smitha, ale rešpektujú pritom celospoločenský záujem. Soperová tu podľa našej mienky dochádza k veľmi interesantnému záveru – konzum už nie je len problémom, ale zároveň riešením. Konzumenti svojou spotrebiteľskou voľbou, teda tým čo nakupujú

---

²⁹ Ibid., s. 371.

³⁰ Ibid., s. 392 – 395.

³¹ Ibid., s. 379.

³² Ibid., s. 379.

i tým, čo nenakupujú, majú veľký vplyv na dianie v spoločnosti. Spotreba sa môže stať dokonca občianskym postojom a niekedy sa v tejto súvislosti používa aj pojem konzumný aktivizmus.

Koncepty alternatívneho hedonizmu a dobrovoľnej skromnosti sa môžu na prvý pohľad javiť ako antagonické. Ak však dobrovoľnú skromnosť rozšírime o dimenziu ekologického luxusu, nemusí to byť také jednoznačné. Podľa nášho názoru nie je náhoda, že aj Librová veľmi často operuje s pojmom hedonizmus, pričom ale zdôrazňuje, že má na mysli hedonizmus v pôvodnom starogréckom chápaní. Súhlasíme preto s Fafejtom, že „*medzi skromnosťou a hedonizmom je len veľmi tenká hranica. (...) Tie isté veci, situácie, ktoré boli vnímané v rámci jedného diskurzu ako materiálny nedostatok, môžu byť z iného hľadiska chápané ako luxusný statok.*“³³

Soperovej „alternatívni hedonisti“ či „reflexívni spotrebiteľia“ podľa nášho názoru korešpondujú s Lipovetskeho termínom „alterkonzumentí“. Francúzsky filozof však zdôrazňuje, že alterkonzumentí nie sú „dekonzumentmi“, naopak, zosobňujú len jednu z tendencií súčasného hyperindividualizmu. Alterkonzumentenstvo teda nie je popretím, ale potvrdením samotnej podstaty súčasnej konzumnej spoločnosti.³⁴ S týmto názorom čiastočne súhlasíme, domnievame sa však, že práve tým je Soperovej koncept zaujímavý. Neopúšťa hranice konzumnej kultúry ani kapitalistického systému a nepredstavuje preto ani tak revolučnú ako skôr evolučnú myšlienku.

4.3 Freeganizmus ako extrémna alternatíva nadmerného konzumu

Ďalším alternatívnym postojom k nadmernému konzumu, ktorý bližšie rozoberieme v tejto podkapitole, je freeganizmus.

Podľa slovenskej kulturologičky Beáty Benczeovej ide o „*označenie alternatívneho spôsobu života založeného na minimálnej spoluúčasti na systéme konvenčnej ekonomiky a čo najmenšej spotrebe zdrojov. Táto filozofia bazíruje na princípe bojkotovania nadnárodných spoločností, ekonomického systému, materializmu a konzumu.*“³⁵ Samotný termín je neologizmus, ktorý vznikol spojením dvoch anglických slov: free (voľný) a vegan (vegán). Vegánstvo je v tomto prípade chápané nielen ako spôsob stravovania, ktorý vylučuje konzumáciu živočíšnych produktov, ale aj ako postoj, ktorý odmieta akékoľvek produkty testované na zvieratách či vyrobené zo zvierat. Hoci aj spôsob stravovanie je pre freeganov veľmi dôležitý, freeganizmus sa týka viacerých oblastí od bývania cez dopravu až po vzťah k zamestnaniu a nakladanie s voľným časom.

Freegani sa usilujú, podobne ako stúpenci dobrovoľnej skromnosti, minimalizovať svoj konzum. Charakteristickým pre freeganizmus je, že tento cieľ sa pokúšajú dosiahnuť maximálnym využitím odpadu a nevyužitých vecí. Týka sa to predovšetkým vyhodenených potravín, nábytku či iného funkčného spotrebného tovaru, ale aj využívania neobývaných budov a iných objektov. Freegani teda spotrebúvajú to, čo konzumná spoločnosť spotrebúvať nechce alebo už raz spotrebovala. S využívaním odpadu úzko súvisí ďalší charakteristický znak tohto životného štýlu, ktorým je odpor voči nakupovaniu. Čo freegani nedokážu získať z odpadu a prebytkov, snažia sa získať výmenou, zdieľaním či darovaním, teda pokiaľ možno bez využitia peňažnej výmeny. Tým všetkým nepriamo obmedzujú produkciu nových spotrebných statkov najmä materiálnej povahy.

Pozrime sa teraz, akými prostriedkami realizujú freegani svoj program v praxi. Podľa Benczeovej (ale i webu 7) pritom využívajú niekoľko špeciálnych stratégií a techník. Jednou

³³ Ibid., s. 386.

³⁴ LIPOVETSKÝ, G. *Paradoxní štěstí: Esej o hyperkonzumní společnosti*, 2006, s. 377 – 378.

³⁵ BENCZEOVÁ, B. *Freeganizmus a kontexty „off-moderného“* Svetlany Boym, 2014, s. 477.

z najkontroverznejších je technika kontajnerového potápania (dumpster diving). Ide o vyberanie a následné zužitkovanie odpadu, najmä potravín, zo smetných kontajnerov. Na rozdiel od tradičných „diverov“, freegani k tejto činnosti nie sú donútení z ekonomických dôvodov, ale konajú z vlastného presvedčenia. Časť z nich spotrebúva aj odpad a prebytky živočíšneho pôvodu, neplatí teda, že všetci freegani sú nevyhnutne vegáni. Kontroverznosť kontajnerového potápania spočíva v tom, že neraz ide o nelegálnu činnosť. Kontajnery sú totiž vo väčšine prípadov súkromným majetkom umiestneným na súkromných pozemkoch, kontajnerové potápanie je preto možné klasifikovať ako narušenie vlastníckych práv. Technika food not bombs (jedlo namiesto zbrani) je založená na distribuovaní a darovaní takto získaných potravín sociálne vylúčeným ľuďom v núdzi.

Minimalizácia odpadu a prebytkov sa realizuje technikami free markets (bezplatné trhy) a free-stores (bezplatné obchody). Na týchto miestach freegani sústreďujú jedlo, veci a predmety, ktoré už nepotrebujú, aby si ich zadarmo mohol vziať ktokoľvek, kto ich potrebuje. Výmena tovaru sa pritom uskutočňuje na nepeňažnej báze. Aktivity tohto druhu prebiehajú aj na špeciálne zameraných internetových platformách, ako napr. Freecycle.org, Recyclinggroupfinder.com a Sfbay.craigslist.org.

Community bikes programs a bike collectives sú združenia a programy zamerané na podporu a rozvoj mestskej cyklistiky ako ekologického spôsobu dopravy. Aj tieto aktivity sú podporované internetovými platformami, ktoré umožňujú zdieľanie, výmenu či opravu bicyklov, ale aj zdieľanie taxíkov. Príkladom môže byť portál Spaceshare.com.

Ďalšou kontroverznou technikou na hranici a často i za hranicou zákona je tzv. squatting, teda obývanie nevyužitých a opustených budov a ich transformácia na bezplatné bývanie pre komunity freeganov. Na dočasné ubytovanie na cestách slúži technika couchsurfing – gaučové surfovanie. Jej podstatou je bezplatné zdieľanie bytových priestorov ako alternatíva k hotelovým službám. Aj tieto aktivity uľahčujú internetové portály ako Couchsurfing.com, Hospitalityclub.org či Servas.org.

Freegani tiež využívajú tzv. „zelené“ aktivity. Ide najmä zakladanie komunitných záhrad (community gardens) a pirátskych záhrad (guerilla gardens). Pirátske záhradníčenie je takisto na hrane zákona, pretože spočíva v kultivácii nevyužívanej pôdy a pozemkov, ktoré sú síce zanedbané, ale freegani nemajú oprávnenie na ich užívanie. Ďalšou „zelenou aktivitou“ je wild foraging, teda zber voľne rastúcich plodín a húb.

Z nášho pohľadu nemenej dôležitou stratégiou freeganizmu je redukcia času stráveného v zamestnaní technikou tzv. timebankingu, čiže časových bánk, o ktorej sme sa už bližšie zmienili v podkapitole 3.3. Radikálnejší zástancovia tohto životného štýlu dokonca odmietajú akýkoľvek zamestnanecký pomer či podnikateľskú činnosť.

Ideologicky čerpá freeganizmus, podobne ako koncept ne-rastu, predovšetkým z anarchizmu, ekofilozofie a všeobecného odporu voči kapitalistickému systému. Freegani sa často združujú do malých kooperujúcich komunit, ktoré spĺňajú, podobne ako komunity dobrovoľnej skromnosti, atribúty subkultúry či dokonca kontrakultúry. Naopak, na rozdiel spoločenstiev dobrovoľnej skromnosti, freegani pôsobia prevažne v urbánnom prostredí.

Podľa nášho názoru je freeganizmus jednou z najradikálnejších a najextrémnejších praktických aplikácií koncepcie ne-rastu. Svoje uplatnenie, na rozdiel od väčšiny doteraz spomínaných alternatívnych postojov ku konzumnej kultúre, nachádza prevažne v mestskom prostredí. Myslíme si však, že vo svojej podstate nemôže prekročiť hranice relatívne úzkych marginálnych skupín. Prínos freeganizmu podľa nás spočíva najmä v zužitkovaní odpadu, čiže už raz spotrebovaného tovaru, ktorý sa nezískava kúpou.

4.4 Spoločná spotreba ako alternatíva individuálneho konzumu

Ako sme uviedli v prvej kapitole našej práce, konzum v súčasnej ére postfordizmu, resp. hyperkonzumizmu je charakterizovaný vyhrotanou individualizáciou. V opozícii voči tomuto trendu stojí koncept spoločnej spotreby alebo tiež spoluspotrebiteľstva.

Pojem spoločná spotreba (collaborative consumption) sa prvý raz objavil, rovnako ako väčšina nami skúmaných alternatív ku konzumnej kultúre, v 70. rokoch, presnejšie v roku 1978 v práci amerických bádateľov Marcusa Felsona a Joa Spaetha. O oživenie tak trochu zabudnutej myšlienky sa v poslednom desaťročí v teoretickej a propagačnej rovine postarali najmä autori britského pôvodu Rachel Botsmanová a Roo Rogers. Na ich práce ďalej nadviazali kanadskí marketingoví teoretici Myriam Ertzová, Fabien Durif a Manon Arcandová, ktorí na základe štúdia histórie a porovnávania rôznych vymedzení tohto fenoménu, definujú spoločnú spotrebu ako „*súbor systémov zameraných na cirkuláciu zdrojov, ktoré umožňujú konzumentom prijímať a zároveň poskytovať – či už dočasne alebo natrvalo – vzácné služby a zdroje prostredníctvom priamej interakcie s inými konzumentmi alebo prostredníctvom sprostredkovateľa. Spoločná spotreba je teda konceptom, ktorý je v ostrom kontraste s konvenčným poňimaním spotreby.*“³⁶

Takto formulovaná definícia sa môže zdať dosť zložitá, fungovanie spoločnej spotreby je však vo svojej podstate až triviálne jednoduché. Takmer každý z nás vlastní niekoľko vecí, ktoré používa len sporadicky a väčšinu času tak ostávajú úplne nevyužitú. Príkladom môže byť vrtáčka, ktorú za celú životnosť väčšina ľudí využíva len niekoľko minút. Namiesto toho, aby len tak ležala skladosť, môžeme ju iným ľuďom požičať, a to buď zadarmo za zálohu, alebo za symbolickú peňažnú sumu. Ďalšie produkty si zas môžeme požičať od iných ľudí my. Ako konzumenti sa tak v rámci systému spoluspotrebiteľstva dostávame raz do úlohy poskytovateľov, inokedy do úlohy prijímateľov produktu. Výhodou je, že nemusíme zakaždým kupovať nové výrobky, čím nielen ušetríme, ale zároveň znížime celkový konzum.

Spoločná spotreba týmto spôsobom čiastočne prehodnocuje súkromné vlastníctvo ako jeden z pilierov kapitalizmu. V mnohých prípadoch stačí produkty zdieľať, nie je nutné ich vlastniť. Netýka sa pritom iba spotreby jednotlivcov a domácností, ale aj firiem. Rovnako ako si ľudia zdieľajú produkty bežnej spotreby, môžu zdieľať svoje zdroje, napríklad strojné zariadenia, aj korporácie. Spoločná spotreba firiem má nielen veľký ekonomický potenciál, ale môže tiež prispieť aspoň k čiastočnému šetreniu zdrojov, a tým aj k šetreniu prírody.

K rozvoju spoluspotrebiteľstva výraznou mierou pomohli aj moderné technológie, predovšetkým špecializované internetové portály a platformy, ktoré urýchľujú a zjednodušujú kontakt medzi poskytovateľmi a prijímateľmi produktov. Na princípe spoločnej spotreby fungujú aj niektoré techniky freeganizmu (konkrétne bezplatné trhy, bezplatné obchody, komunitné programy zamerané na zdieľanie bicyklov či gaučové surfovanie).

Spoločná spotreba je zároveň súčasťou širšieho fenoménu tzv. zdieľanej ekonomiky. Na jej báze vznikajú nielen nezištné projekty freeganov a príbuzných komunít, ale aj komerčne mimoriadne úspešné spoločnosti ako Uber či Airbnb. Niektorí autori preto v súvislosti s projektmi tohto druhu hovoria o falošnej spoločnej spotrebe a platformy typu Airbnb či Uber považujú za súčasť konzumnej spoločnosti a konzumnej kultúry, nie za jej alternatívu.

Podľa nášho názoru spoločná spotreba je alternatívou iba v prípade, ak prispieva k znižovaniu konzumu alebo aspoň k ekologicky šetrnejšej spotrebe. Napriek tomu, že v ére postfordizmu je konzum krajne individualizovaný, stále existuje široké spektrum produktov vhodných pre

³⁶ ERTZ, M. – DURIF, F. – ARCAND, M. 2016. *Collaborative Consumption : Conceptual Snapshot at a Buzzword*, 2016, s. 1.

spoluspotrebiteľstvo. Spoločná spotreba, podobne ako alternatívny hedonizmus, nie je podľa nášho názoru v priamom rozpore s kapitalistickým systémom.

Problém všetkých uvedených alternatív nadmerného konzumu vidíme v tom, že nachádzajú len veľmi obmedzené uplatnenie v sociálnej realite. K šíreniu týchto postojov by aspoň do istej miery mohol dopomôcť culture jamming.

5. CULTURE JAMMING AKO ALTERNATÍVA K REKLAME

Ako sme už viackrát zdôraznili, jedným z pilierov, na ktorom stojí celá konzumná kultúra, je reklama. Domnievame sa však, že aj reklama, respektíve v širšom poňatí celá marketingová komunikácia má svoju alternatívu v podobe culture jammingu, pre ktorý budeme používať aj slovenský ekvivalent kultúrna sabotáž.

Americký sociológ Vince Carducci v zhode s Handelmanom a Kozinetsom definuje culture jamming ako súbor „organizovaných spoločenských aktivít, ktoré si kladú za cieľ byť protiváhou (t. j. alternatívou) voči bombardovaniu komerčne orientovaných posolstiev v masmédiách (t. j. marketingovej komunikácii).“³⁷ Korene tohto javu hľadá Carducci už v romantizme, prví moderní predchodcovia kultúrnej sabotáže sa však objavili až neskôr s rozvojom masovej výroby, reklamy a masových médií. Jedným z umelcov, ktorý v 30. rokoch minulého storočia anticipoval vznik culture jammingu, bol John Hearfield. Nemecký fotograf a výtvarník, ktorý pôsobil aj v bývalom Československu, využíval fotomontáže a koláže na pretváranie nacistickej propagandy a symboliky a vyjadroval tak svoj kritický postoj voči nastupujúcemu fašizmu.

V rovnakom období sa objavili predchodcovia kultúrnej sabotáže aj na druhej strane Atlantiku. Napriek veľkej hospodárskej kríze šírila súdobá konzumná spoločnosť prostredníctvom reklamy falošný obraz blahobytu prístupného pre každého. To podľa Naomi Kleinovej vyvolalo bezprecedentnú vlnu hnevu, ktorá vyústila do spontánneho hnutia zameraného proti reklame. V roku 1929, krátko po krachu na newyorskej burze, vznikol časopis *The Ballyhoo*, akýsi predchodca súčasného magazínu *Adbusters*, ktorý cielene parodoval vtedajšiu reklamu a jej pokrytecké komunikačné posolstvá. Ostrý kontrast medzi nablýskaným svetom reklamy a krutou realitou obetí hospodárskeho kolapsu zachytili fotografi ako Walker Evans, Dorothea Langeová či Margaret Bourke-Whiteová, ktorých Kleinová považuje za skutočných kultúrnych sabotérov svojej doby. Obľúbenou sa stala metóda fotografovania billboardov so sloganmi typu „najvyššia životná úroveň na svete“ v prostredí biedy a chudoby, napríklad nad radom nezamestnaných čakajúcich na prídela jedla.³⁸

Kultúrne sabotérstvo okrem spomínaných inšpirácií z 30. rokov čerpá aj z rôznych avantgardných umeleckých smerov od dadaizmu, cez fenomén *détournement* až po konceptuálne umenie. Nadväzuje tiež na študentské hnutie z konca 60. rokov a revoltu proti kapitalizmu a konzumnej kultúre v západnej Európe a USA. Samotný pojem culture jamming sa však po prvý raz objavil až v roku 1984 na raritnom albume *JAMCON '84* americkej hudobnej skupiny *Negativland*. Výraz jamming v kontexte médií znamená narúšanie rozhlasového vysielania, vďaka skupine *Negativland* však kultúrna sabotáž nadobudla širší význam. Nejde len o pirátske vsuvky do programu rozhlasových staníc, ale o zámerné kreatívne pretváranie akýchkoľvek komerčných posolstiev dominantnej kultúry šírených v médiách alebo slovami Naomi Kleinovej o „dekonštrukciu monopolnej kultúry“.³⁹

³⁷ CARDUCCI, V.: *Culture Jamming: A Sociological Perspective*, 2006, s. 116.

³⁸ KLEINOVÁ, N. *Bez loga*, 2008, s. 308 – 309.

³⁹ *Ibid.*, s. 288.

Culture jamming pritom využíva podobné nástroje ako štandardná marketingová komunikácia a proti korporáciám sa snaží bojovať ich vlastnými zbraňami. Najúčinnějšíu z nich, reklamu, menia kultúrni sabotéri na podvratnú reklamu (v angličtine subvertising) namierenú proti cieľom jej zadávateľov – zámerne pretvárajú napríklad billboardy, parodujú firemné logá či prekrúcajú reklamné slogany. Najčastejšie sa tak deje vo verejnom priestore, ktorý korporácie kolonizujú takzvanými OOH (Out of Home) nosičmi, niekedy priliehavo označovanými aj ako vizuálny smog. Medzi najznámejších reprezentantov podvratnej reklamy patrí kanadská nezisková organizácia Adbusters (krotitelia reklamy), ktorá vydáva aj rovnomenný časopis. Uvedieme aspoň dva príklady z ich dielne. Známu ťaviu postavičku Joea Camela propagujúcu cigarety Camel pretvorili na takmer identického Joea Chema, ktorý už bez vlasov podstupuje chemoterapiu. V tomto prípade ide už viac než len o parodovanie značiek, ale o odkrytie hlbších súvislostí konzumu. Ďalším známym príkladom je americká zástava, ktorá má v modrom poli namiesto hviezd symbolizujúcich štáty únie logá mamutích korporácií ako Google, Apple, Coca-Cola, McDonald's, Exxon, CNN, Nike či Pfizer.

Komerčná marketingová komunikácia sa okrem reklamy spolieha aj na sofistikované PR (public relations). Aj voči tomu však našli kultúrni sabotéri protizbraň. Pirátskym spôsobom, v prestrojení alebo inkognito vstupujú do médií vrátane televízií či rozhlasu, aby šírili svoje vlastné posolstvá. Na ilustráciu uveďme aspoň jeden príklad, ktorý preslávil známu dvojicu aktivistov Yes Men. Jeden z nich, Andy Bichlbaum, vystúpil vo vysielaní BBC predstierajúc, že je hovorca korporácie Dow Chemical, materskej spoločnosti smutne známej firmy Union Carbide. Tá v roku 1984 spôsobila najväčšiu priemyselnú katastrofu v indickom meste Bhopál, ktorá si vyžiadala niekoľko tisíc obetí. V deň jej 20. výročia Bichlbaum ako falošný hovorca oznámil, že Dow Chemical preberá za tragédiu plnú zodpovednosť, plánuje odpredať Union Carbide a zo získaných prostriedkov odškodniť obeť pozostalých a poškodeným hradiť doživotnú zdravotnú starostlivosť. Kým sa zistilo, že ide o fikciu, akcie Dow Chemical klesli o stovky miliónov dolárov. Tento druh culture jammingu by sme analogicky s podvratnou reklamou mohli označiť termínom podvratné PR.

Súboj medzi marketingovou komunikáciou a kultúrnym sabotérstvom sa odohráva aj na internete. Culture jamming v on-line priestore využíva napríklad virálne videá zosmiešňujúce reklamné televízne spoty, falošné internetové stránky imitujúce firemné weby a radikálnejšie skupiny aj tzv. hecktivizmus, čiže heckerské útoky na portály vybraných korporácií. V niektorých prípadoch nadobúda tvorba culture jammingu charakter angažovaného umenia. Podvratná reklama v uliciach sa mení na umelecké graffiti či street-art, vystúpenia kultúrnych sabotérov sa menia na performatívne umenie. Za všetkých v tejto súvislosti spomeňme aspoň také mená ako Rodriguez de Gerada či Banksy.

Ako vidno, imanentnou súčasťou culture jammingu je konflikt s marketingovou komunikáciou a najmä reklamou komerčných subjektov. Marke Dery v tejto súvislosti používa termín „semiotická vojna“⁴⁰ prevzatý od talianskeho semiotika Umberta Eca. Používanie vojenského slovníka je podľa nás na mieste. Aj my vnímame stret marketingovej komunikácie a zvlášť reklamy s culture jammingom ako semiotickú vojnu. Chceme však zdôrazniť, že ide o nerovný boj. Konzumná kultúra reprezentovaná korporáciami má na svojej strane obrovské finančné prostriedky, marketingový výskum a špecializované reklamné a PR agentúry. Kultúrni sabotéri disponujú len vlastnou kreativitou a veľmi obmedzenými finančnými zdrojmi. Navyše, keď aj zozbierajú dostatok finančných prostriedkov, svoje alternatívne komunikačné posolstvá nedokážu dostať do

---

⁴⁰ Web (8)

reklamných blokov televízií či rádií. Skupina Adbusters sa roky snaží kúpiť komerčný mediálny priestor ako ktorákoľvek iná firma či organizácia, ale opakovane naráža na odmietanie s argumentom, že ide o antireklamu.

Kultúrni sabotéri často deklarujú, že proti korporáciám bojujú ich vlastnými zbraňami. To je nepochybne pravda, lenže platí to aj naopak. Komerčná sféra je schopná na svoje účely využiť aj zbrane namierené pôvodne proti jej vlastným záujmom. Dôkazom je množstvo reklamných kampaní, ktoré sofistikovaným spôsobom využívajú či skôr zneužívajú prvky a symboly kontrakultúry vo svoj prospech a v konečnom dôsledku na zvyšovanie konzumu. Reklamné agentúry pritom neváhajú osloviť aj samotných kultúrnych sabotérov a priamo ich zapojiť do svojich komunikačných stratégií.

Z pohľadu našej práce by sme však radi upozornili na ďalšiu závažnú skutočnosť. Culture jamming je podľa nášho názoru zo svojej podstaty deštruktívny. Je oveľa viac zameraný byť proti niečomu ako za niečo. To nie je z našej strany výčitka, len prosté konštatovanie, že kultúrne sabotérstvo len zriedka ponúka konštruktívne riešenia. Ak sme v závere predošlej kapitoly vyjadrili domnienku, že culture jamming by mohol prispieť k propagácii alternatív k nadmernému konzumu, tak musíme dodať, že to platí len vo veľmi obmedzenej miere.

Doteraz sme v našom príspevku prezentovali rôzne alternatívne postoje ku konzumnej kultúre. V ďalšej kapitole identifikujeme, čo majú natoľko rozdielne prístupy spoločné a čo by ich mohlo spájať.

6. VOĽNÝ ČAS AKO ALTERNATÍVA K PLATENEJ PRÁCI

Domnievame sa, že spoločným menovateľom väčšiny alternatív ku konzumnej kultúre je voľný čas. Koncepty ne-rastu, alternatívneho hedonizmu či freeganizmu priamo volajú po rozširovaní pracovného času a skracovaní času pracovného. Dôležitosť voľného času či priam jeho redefiníciu akcentuje aj permakultúra, DIY kultúra či dobrovoľná skromnosť. Trendom u ľudí preferujúcich alternatívne životné štýly sa stáva tzv. downshifting (spomalenie, preradenie na nižšiu rýchlosť), ktorý sa snaží nájsť rovnováhu medzi pracovným a voľným časom. Zastávame preto názor, že práve voľný čas ako alternatíva k platenej práci má potenciál stať sa zároveň kľúčovou alternatívou konzumizmu a konzumnej kultúry. Túto našu tézu teraz podoprieme niekoľkými argumentmi.

Domnievame sa, že proti prítiažlivému konzumizmu, silne zakorenenému v našej kultúre a priamo v našich životoch, môžeme postaviť iba niečo porovnateľne atraktívne a silné. Tým „silným“ by mohlo byť pevné ideologické, najmä radikálne ľavicové environmentálne presvedčenie, z ktorého vychádzajú najmä koncepcie ne-rastu, DIY kultúry či freeganizmu. Voči sile takéhoto červeno-zeleného presvedčenia sme však značne skeptickí. Jednak preto, že v praxi nebýva zďaleka také pevné, ako sa navonok deklaruje, jednak preto, že ako celok nedokáže osloviť väčšinu spoločnosti. Ďalším „silným“ protipólom by mohlo byť náboženské presvedčenie. Nie náhodou majú v komunitách dobrovoľnej skromnosti významné zastúpenie silne veriaci ľudia. Nazdávame sa, že náboženské presvedčenie vedúce k obmedzovaniu konzumu síce môže byť o čosi pevnejšie ako ideologické, ale i ono vie osloviť len marginálne a značne izolované skupiny.

Namiesto silného, no z hľadiska schopnosti osloviť širšie vrstvy limitovaného ideologického a náboženského presvedčenia, je preto podľa nás realistickejšie postaviť proti konzumu alternatívu, ktorá by sa mu mohla rovnať po stránke prítiažlivosti. Treba však priznať, že to vôbec nie je jednoduché. Konzum síce nie je zárukou ľudského šťastia, ale nedá sa poprieť, že prináša ľuďom potešenie. Uspokojuje naše často veľmi povrchné, malicherné a umelo vyvolané potreby, ale práve preto je taký prítiažlivý, práve preto je, lapidárne povedané, sexi. Na druhej strane sme

presvedčení, že konzum má i jednu podstatnú chybu krásy, a to časovú chudobu (time poverty), ktorá je všetko, len nie atraktívna. Čím viac chceme konzumovať, tým viac musíme pracovať a o to menej máme voľného času, ktorý sa v konzumnej spoločnosti stáva luxusom. Východisko z tejto situácie ponúka podľa nášho názoru najmä alternatívny hedonizmus – jedinou sexi alternatívou konzumu je voľný čas a všetky pôžitky s ním spojené.

Druhým argumentom v prospech rozširovania voľného času je pomerne jednoduchá implementácia tejto myšlienky do praxe, na ktorú stačí triviálna legislatívna úprava pracovného času. Ak sa vrátíme trochu do histórie, zistíme, že k jeho skracovaniu na jednej strane a predlžovaniu voľného času na strane druhej prebieha síce relatívne pomaly, ale dlhodobo. Pripomeňme, že v roku 1833 bol v Anglicku štandardom 12-hodinový pracovný čas, v roku 1847 zasa 10-hodinový s jedinou voľnou nedeľou v mesiaci.⁴¹ Ešte v 60. rokoch 20. storočia bol aj v bývalom Československu štandardom 6-dňový pracovný týždeň. Naproti tomu v súčasnosti je štandardom 8-hodinový pracovný čas s dvojdným víkendom, platenou dovolenkou, štátnymi sviatkami a dňami pracovného pokoja. Čoraz častejšie sa pritom objavujú úvahy o ďalšom predlžovaní voľného času, či už by mal formu trojdňového víkendu, alebo by sa skrátil pracovný deň na 6 – 7 hodín. Domnievame sa preto, že opätovné skracovanie pracovného času je nielen žiaduce, ale aj reálne.

Tretím, nemenej dôležitým argumentom, ktorý hovorí v prospech voľného času, je skutočnosť, že jeho rozširovanie nie je v priamom rozpore s fungovaním kapitalistického spoločenského systému. Skrátenie pracovného času síce jednorazovo spôsobí hospodársky pokles (alebo minimálne spomalí tempo rastu), následne však bude ekonomika rásť podľa nezmenených princípov, až kým sa spoločnosť nerozhodne pre jeho ďalšie skrátenie.

Tým sa dostávame k štvrtému dôležitému argumentu. Predĺženie voľného času a skracovanie času pracovného by aspoň čiastočne obmedzilo celkovú hospodársku produkciu a zmiernilo tak jej negatívne vplyvy na životné prostredie.

Na druhej strane treba jasne a otvorene povedať, že skrátenie pracovného času musí byť sprevádzané znížením príjmov. Za menej práce dostaneme aj nižšiu mzdu. To obmedzí náš konzum, zníži dopyt po nových produktoch a v dôsledku toho i hrubý domáci produkt. Reflexiou alternatívnych postojov ku konzumnej kultúre tak dospievame k podobnému záveru ako Joseph Heath a Andrew Potter: „*Jediným spôsobom, ako spotrebu skutočne redukovať, je menej pracovať a znížiť svoj vlastný príjem.*“⁴² Upresníme len, že to nie je jediná, ale podľa našej mienky jediná v širšej miere aplikovateľná cesta, ktorá vedie k obmedzeniu konzumu. Zároveň sa domnievame, že sa ňou oplatí vydať i za cenu nižších príjmov a zníženia životnej úrovne meranej výhrade ukazovateľom HDP na obyvateľa. Zastávame totiž názor, že pôžitky z konzumu spotrebných tovarov, o ktoré pridáme obmedzením spotreby, nám môže vynahradiť hedonistické užívanie voľného času.

7. MODEL ALTERNATÍVNYCH POSTOJOV KU KONZUMNEJ KULTÚRE

V našom príspevku sme postupne identifikovali niekoľko alternatívnych postojov ku konzumnej kultúre, ktoré teraz systematizujeme do simplifikovaného modelu, vid' obrázok 1.

Nami vybrané alternatívy označené zelenou farbou, sú zrkadlovým obrazom jednotlivých prvkov konzumnej kultúry, ktoré znázorňujeme tmavomodrou. Proti ekonomike založenej na hospodárskom raste meranom HDP stojí koncepcia ne-rastu s alternatívnymi ukazovateľmi výkonnosti ekonomiky, ako sú ISEW, HPI, HDI a pod. Proti korporátnej výrobe a službám stojí

⁴¹ PETRUSEK, M. *Společnosti pozdní doby*, 2006, s. 420.

⁴² HEATH, J. – POTTER, A. *Kup si svou revoltu!*, 2012, s. 117.

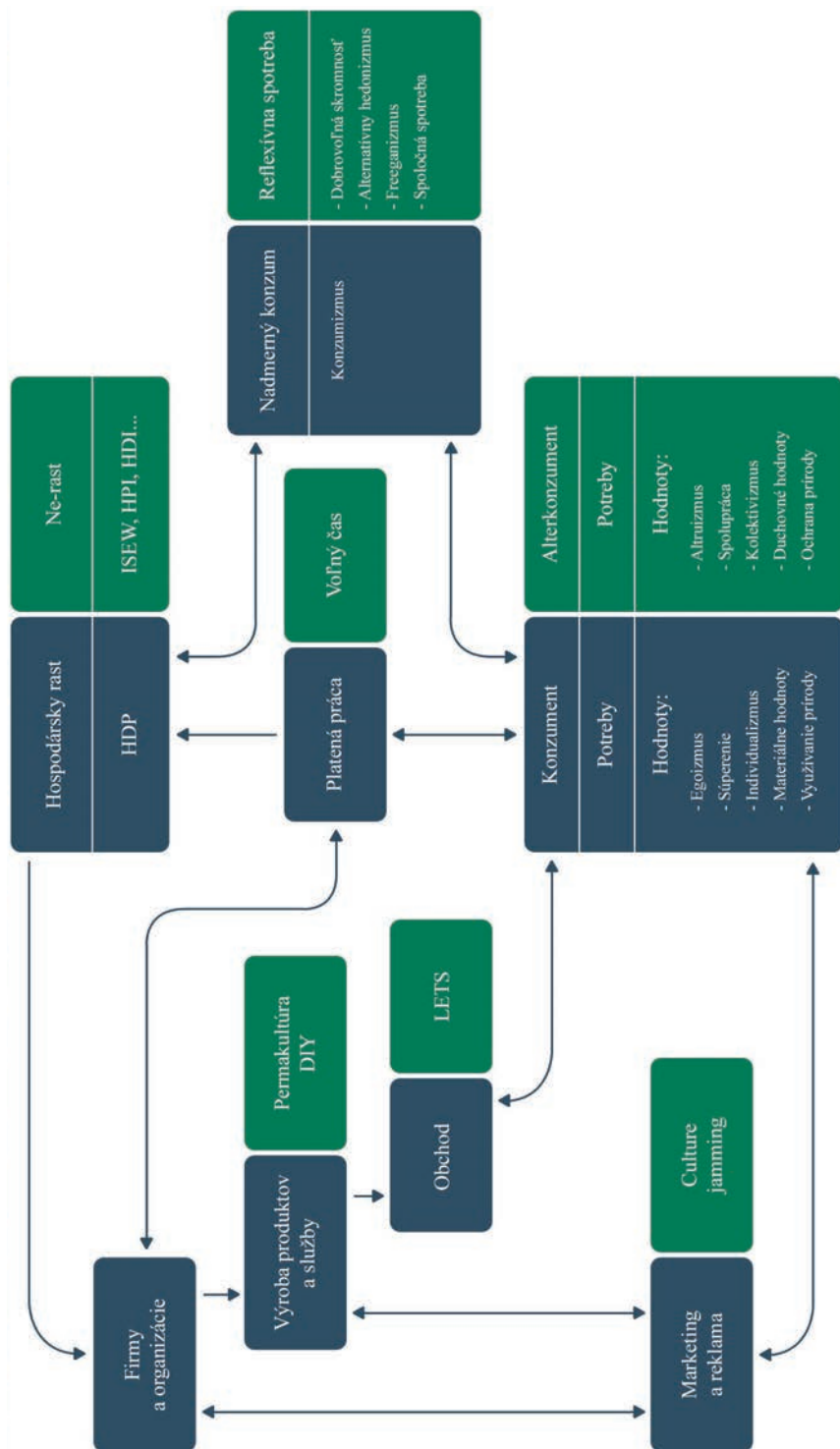
permakultúra a DIY kultúra, proti obchodu založenom na peňažných transakciách stoja svojpomocné systémy, ako napríklad LETS. Proti konzumentovi zameranom na egoizmus, súperenie, individualizmus, materiálne hodnoty a neobmedzené využívanie prírody stojí alterkonzument s hodnotami ako altruizmus, spolupráca, kolektivismus, duchovné hodnoty a ochrana prírody. Proti nadmernému konzumu a konzumizmu stojí reflexívna spotreba postavená na princípoch dobrovoľnej skromnosti, alternatívneho hedonizmu, freeganizmu alebo spoločnej spotreby a v neposlednom rade proti platenej práci stojí voľný čas.

Modré a zelené políčka v tvare obdĺžnikov v našom modeli majú síce rovnaký objem, neznamená to však, že „zelené“ alternatívy sú s „modrými“ prvkami konzumnej kultúry rovnocenné. Podľa nášho názoru ide o alternatívy skôr v rovine teórie, v sociálnej realite nachádzajú uplatnenie len u jednotlivcov a v málopočetných marginalizovaných komunitách. Tie vytvárajú subkultúry a kontrakultúry, ktoré síce stoja v opozícii voči dominantnej konzumnej kultúre, sú však jej integrálnou súčasťou a zároveň jej vedľajším produktom.

Upozorňujeme, že v našom modeli medzi zelenými obdĺžníkmi absentujú zelené šípky. Neznamená to, že by medzi alternatívnymi postojmi ku konzumnej kultúre nejestvovali vzájomné väzby. Podľa nášho názoru sú však natoľko slabé, že nevytvárajú taký ucelený systém a funkčný mechanizmus ako konzumná kultúra. Inými slovami povedané, dielčie alternatívy k jednotlivým prvkom konzumnej kultúry nevytvárajú jednu zásadne novú ucelenú kultúru, ktorá by ju bola schopná v blízkej budúcnosti nahradiť.

Ďalej by sme radi upriamili pozornosť na čiaru, ktorá po okrajoch lemuje našu schému. Na rozdiel od plnej čiary z modelu v prvej kapitole je táto čiara prerušovaná, čím naznačujeme, že väčšina skúmaných alternatív buď neguje niektoré z princípov kapitalizmu, alebo sa snaží priamo prekročiť hranice kapitalistického spoločenského systému. Medzi tieto alternatívy radíme najmä koncepcie ne-rastu a freeganizmu a vo väčšej či menšej miere aj permakultúru, DIY kultúru, svojpomocné systémy, culture jamming a dobrovoľnú skromnosť.

Naopak, alternatívny hedonizmus, voľný čas a spoločnú spotrebu považujeme za alternatívy, ktoré kapitalistický spoločenský systém priamo nepopierajú, a preto majú reálnejšiu šancu na uplatnenie v celej spoločnosti. Nami navrhované riešenie v podobe predlžovania voľného času a s ním spojeného alternatívneho hedonizmu nespôsobí podľa nášho názoru revolúciu, ani nenaruší kapitalistický systém ako taký, má však potenciál, aby prispelo k formovaniu novej modality kapitalizmu a korigovalo systémové chyby konzumnej kultúry.

Obrázok: Model alternatívnych postojov ku konzumnej kultúre. Kapitalistický spoločenský systém. (Zdroj: vlastné spracovanie)

ZÁVER

V našom príspevku sme na základe širšej interdisciplinárnej spoločenskovednej reflexie dospeli k formulácii nasledujúcich záverov:

- 1) Človek ako konzument je tvorca a zároveň produkt konzumnej kultúry.
- 2) Konzumná kultúra je dominantnou kultúrou kapitalistickej spoločnosti.
- 3) Základnými prvkami konzumnej kultúry sú: konzumenti so svojimi potrebami a hodnotami, nadmerný konzum, konzumizmus, ekonomika postavená na raste HDP, firmy a organizácie, proces výroby a poskytovania služieb, obchod a marketingová komunikácia vrátane reklamy.
- 4) Alternatívnymi postojmi ku konzumnej kultúre sú: koncepcia ne-rastu orientovaná na alternatívne ukazovatele výkonnosti ekonomiky a blahobytu, permakultúra, DIY kultúra, svojpomocné systémy, dobrovoľná skromnosť, alternatívny hedonizmus, freganizmus, spoločná spotreba, culture jamming a predlžovanie voľného času.
- 5) Uvedené alternatívy nie sú rovnocenné s prvkami konzumnej kultúry, majú zväčša charakter subkultúr a kontrakultúr a sú súčasťou dominantnej kultúry.
- 6) Alternatívy k jednotlivým prvkom konzumnej kultúry nevytvárajú jednu zásadne novú ucelenú kultúru, ktorá by bola schopná dominantnú kultúru v blízkej budúcnosti nahradiť.
- 7) Väčšina alternatív ku konzumnej kultúre neguje niektoré z princípov kapitalistického spoločenského systému.
- 8) Alternatívy, ktoré priamo nepopierajú systém kapitalizmu, majú reálnejšiu šancu na uplatnenie v celej spoločnosti.
- 9) Najrealistickejšou alternatívou ku konzumnej kultúre je predlžovanie voľného času a s tým spojený alternatívny hedonizmus.
- 10) Redukcia voľného času spojená s alternatívnym hedonizmom nenaruša kapitalistický systém, môže však formovať novú modalitu kapitalizmu a kvalitatívne novú formu konzumnej kultúry.

Závery, ktoré sú vyústením našej práce, by sme radi doplnili o niekoľko poznámok. Sumár identifikovaných alternatívnych postojov ku konzumnej kultúre si nenárokuje na kompletnosť, náš výber zohľadňoval najmä relevanciu ich výskytu v praxi a spoločenskovednej teórii. Dovoľujeme si pritom vysloviť predikciu, že s pribúdajúcimi disfunkciami konzumnej kultúry a kapitalistického spoločensko-ekonomického systému budú pribúdať aj nové alternatívne postoje a nové alternatívne teoretické koncepcie.

Ak v bode 2 tvrdíme, že konzumná kultúra je dominantnou kultúrou kapitalistickej spoločnosti, tak zároveň dodávame, že k nahradeniu konzumnej kultúry novou dominantnou kultúrou môže prísť iba v prípade, že kapitalistickú spoločnosť vystrieda úplne nový typ spoločnosti. Hypotetické úvahy o konci kapitalizmu a zrode nového spoločenského systému však presahujú rámec i ambície tohto príspevku.

V súvislosti s kapitalistickým spoločenským systémom chceme ďalej zdôrazniť, že modalitu postfordizmu, respektíve Lipovetskeho slovami etapu hyperkonzumizmu nepovažujeme za koniec dejín kapitalizmu a konzumnej kultúry. Aj v prípade, že by jeho novú modalitu neformovalo predlžovanie voľného času a alternatívny hedonizmus, ľudstvo skôr či neskôr dospeje k novým formám kapitalizmu a konzumnej kultúry na základe iných podnetov.

Prípadný úspech nami navrhovaného riešenia závisí od viacerých faktorov. Prvoradým a nevyhnutným predpokladom však je splnenie zásadnej podmienky – prítťažnosť voľného času spojená s alternatívnym hedonizmom musí v očiach spoločnosti prevýšiť atraktivitu konzumu.

Knížná literatúra a časopisecké zdroje

- BENCZEOVÁ, B. 2014. Freeganizmus a kontexty „off-moderného“ Svetlany Boym. In *Minority v subsystéme kultúry*. Nitra : Kulturologická spoločnosť a Katedra kulturológie FF UKF, 2014. ISBN 978-80-558-0093-6. s. 477 – 486.
- CARDUCCI, V. 2006: Culture Jamming: A Sociological Perspective. In: *Journal of Consumer Culture*, ISSN 1469-5405, č. 6, 2006, s. 116 – 13.
- D'ALISA, G. – DEMARIA, F. – KALLIS, F. 2014. *Degrowth : A Vocabulary for a New Era*. London : Routledge, 2014. 248 s. ISBN: 978-1138000773
- ERTZ, M. – DURIF, F. – ARCAND, M. 2016. Collaborative Consumption : Conceptual Snapshot at a Buzzword. In *Journal of Entrepreneur Education*. ISSN 1098-8394, 2016, volume 19, No. 2, s. 1 – 29.
- HEATH, J. – POTTER, A. 2012. *Kup si svou revoltu! : O mýtu kontrakultury aneb Proč revolta proti konzumnímu kapitalismu není pro systém hrozbou, ale naopak hnací silou*. Praha : Rybka Publishers, 2012. 292 s. ISBN 978-80-87067-12-3
- KLEINOVÁ, N. 2008. *Bez loga*. Praha : Argo / Dokořán, 2008. 512 s. ISBN 80-7203-671-8 / ISBN 80-7363-010-9
- LATOUCHE, S. 2012. *Malé pojednání o poklidném nerůstu*. Praha : Za tráti 2012. 108 s. ISBN: 978-80-904335-7-1
- LIPOVETSKY, G. 2006. *Paradoxní štěstí: Esej o hyperkonzumní společnosti*. Praha : Prostor, 2006. 448 s. ISBN 978-80-7260-184-4
- LIBROVÁ, H. 1994. *Pestří a zelení : Kapitoly o dobrovolné skromosti*. Veronica a Hnutí Duha : Brno, 1994. 218 s. ISBN: 80-85368-18-8
- LIBROVÁ, H. 2003. *Vlažní a váhaví : Kapitoly o ekologickém luxusu*. Doplněk : Brno, 2003. 319 s. ISBN: 80-7239-149-6
- MOLLISON, B. – SLAY, R. M. 1999. *Úvod do permakultúry*. Revúca : Permakultúra (CS), 2011. 228 s. ISBN 80-968132-0-X
- NOVOTNÁ, A. – ŽILOVÁ, A. 2011. *Chudoba a dobrovolná skromnosť*. Ružomberok : Verbum – vydavateľstvo Katolíckej univerzity, 2011. 200 s. ISBN 978-80-8084-735-7
- PETRIKOVIČ, I. 2017. *Reflexia vybraných alternatívnych postojov ku konzumnej kultúre* : diplomová práca. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2017. 65 s.
- PETRUSEK, M. 2006. *Společnosti pozdní doby*. Praha : Sociologické nakladatelství (SLON) 2006. 560 s. ISBN: 80-86429-63-6.
- RUBISOVÁ, M. 2014. *Alternatívne prístupy k meraniu výkonnosti ekonomiky a sociálneho blahobytu* : dizertačná práca. Bratislava : Ekonomická univerzita v Bratislave 2014. 163 s.
- SOPEROVÁ, K. – FAFEJTA, M. 2014. Alternatívni hédonizmus a život v dobrovolné skromnosti. In Zahrádka, P. (ed.) 2014. *Spotřební kultura : Historie, teorie a výzkum*. Praha : Academia, 2014. 438 s. ISBN: 978-80-200-2372-8, s. 317 – 336.
- ZAHRÁDKA, P. (ed.) 2014. *Spotřební kultura : Historie, teorie a výzkum*. Praha : Academia, 2014. 438 s. ISBN: 978-80-200-2372-8
- ŽILÍKOVÁ-MANDÁKOVÁ, M. 2012. Permakultúra – utópia alebo nevyhnutná realita? In *Kultúra v premenách globalizácie*. Nitra : FF UKF, 2012. ISBN 978-80-558-0093-6. s. 417 – 428.

Internetové zdroje

- Web 1: KELLER, J. 2009. Co tu bude, když tu růst nebude. In *Salon* [online]. 2009, [cit. 2017.02.02]. Dostupné na internete: <https://www.novinky.cz/kultura/salon/186909-jan-keller-co-zbude-kdyz-tu-rust-nebude.html>, ISSN 12211-2119

- Web 2: *Degrowth – Definition* [online]. 2017. [cit. 2017.02.04.]. Dostupné na internete: <https://degrowth.org/definition-2/>
- Web 3: HAUSEROVÁ, E. 2012. Čo tak skúsiť permakultúru? In *Týždeň* [online]. 2012, [cit. 2017.03.12]. Dostupné na internete: <https://www.tyzden.sk/casopis/10440/co-tak-skusit-permakulturu/>, ISSN 1336-5932
- Web 4: HEŘMANOVÁ, E. 2012. DIY kultura In *Arts Lexikon* [online]. 2012, [cit. 2017.03.15]. Dostupné na: http://www.artsllexikon.cz//index.php?title=DIY_kultura
- Web 5: CAHN, E. Timebanking Basics. The Five Core Values of TimeBanking [cit. 2017.03.18]. Dostupné na internete: <http://timebanks.org/timebankingabout/>
- Web 6: SUCHÁNKOVÁ, A. 2015. LETS jako fenomén budoucnosti, [cit. 2017.03.20]. Dostupné na internete: <http://www.permanet.cz/lets-jako-fenomen-budoucnosti/>
- Web 7: *Freegan Practices* [online]. [cit. 2017.02.24.]. Dostupné na internete: <https://freegan.info/what-is-a-freegan/freegan-practices/>
- Web 8: Dery, M. 2010. Culture Jamming : Hacking, Slashing and Sniping in the Empire of Sings [online]. 2010, [cit. 2017.04.02]. Dostupné na: http://markdery.com/?page_id=154

Reflection of the selected alternative attitudes to the consumer culture

The aim of the paper is to identify the basic elements of consumer culture, to define alternative attitudes to them including lifestyles and strategies and to systematize our outcomes in a simplified model of alternative attitudes to consumer culture. The first chapter analyses consumer culture and the mechanisms of its functioning. The following six chapters are focused on the explanation of selected alternative attitudes that assigns to the elements of consumer culture. The paper results in more general interdisciplinary reflexion and to formulation of our conclusions and recommendations.

Príspevok predstavuje vybranú časť z Diplomovej práce s názvom *Reflexia vybraných alternatívnych postojov ku konzumnej kultúre*, ktorá bola úspešne obhájená na Katedre kulturológie, FF UKF v Nitre v akademickom roku 2016/2017. Školiteľkou záverečnej práce bola Mgr. Erika Moravčíková, PhD.

Autor: **Ing. Mgr. Igor Petrikovič, PhD.**
bývalý študent Katedry kulturológie
Filozofická fakulta UKF v Nitre
igor.petrikovic@gmail.com

Školiteľka: **Mgr. Erika Moravčíková, PhD.**
Katedra kulturológie
Filozofická fakulta UKF v Nitre
emoravcikova2@ukf.sk